

Bağımsızlıktan Günümüze Bahreyn’de Şiilik: Yapılar, Sorunlar ve Beklentiler*

From Independence to The Present Shi'ism in Bahrain: Structures, Problems and Expectations

Halil OCAK**

Öz

Bahreyn, bağımsızlığını kazandığı 1971 yılından günümüze kadar Körfez bölgesinin protesto ve sokak gösterileriyle anılan huzursuz bir ülkesi olarak kabul edilir. Birçok çalışma ülkedeki bu sosyal huzursuzluk halinin, ülkenin mezhepsel yapısından kaynaklandığını iddia eder. Bu bağlamda demografik yapısının çoğunluğu Şii olan Bahreyn’in Sünnî bir aile tarafından yönetilmesinin ve uygulanan bazı ayrımcı politikaların sorunları derinleştirdiği üzerinde durulur. Diğer bazı çalışmalarda ise ülkedeki bu huzursuzluğun ana motivasyonu olarak bölgede mezhepçi politika güden İran ve Suudi Arabistan gibi devletler gösterilerek sorunlar iç dinamiklerden ziyade dış etkenler üzerinden açıklanmaya çalışılır. Bu çalışma ise Bahreyn’in bağımsızlık süreci ve sonrasında ülkedeki Şii nüfusun; siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatta karşılaştıkları problemleri odağına yerleştirerek bütüncül bir

Abstract

Bahrain, which has been reputed by its protests and street demonstrations since it gained its independence in 1971, is considered as unsettled country of the Gulf Region. Many studies regarding of Bahrain claim that this state of social turmoil is a result of sectarian structure of the country. In this regard, it is emphasized that the government of Bahrain, whose demographic structure is consist mostly of Shiite, by a Sunni family, and some discriminatory policies are carried out in the country deepen the issues. On the other hand, in some other studies, the countries such as Iran and Saudi Arabia, which pursue sectarian policies in the region, are cited as the main motivation of the state of turmoil in the country. Therefore, the internal problems are considered as the consequences of the external factors rather than domestic dynamics. This study traces the internal and external dynamics that form the

* Bu makale, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Ana Bilim Dalı’nda Prof. Dr. Zekeriya Kurşun danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Ürdün Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepler Tarihi Ana Bilim Dalı, Amman, Ürdün / e-posta: halilocak@windownlive.com / ORCID ID: 0000-0001-8067-6016.

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
09.06.2022	22.06.2022	30.06.2022

DOI 10.18403/emakalat.1128607

yaklaşım ile Şii muhalefeti oluşturan iç ve dış dinamikleri ortaya çıkarmayı ve Bahreyn toplumunun bir parçası olarak Şiilik olgusunu çeşitli açılardan tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma boyunca Bahreyn’de Şii derneklerin ve hüseyniyelerin Şii kimliğinin korunmasında ve Şii kitleleri mobilize etmede önemli roller oynadığı vurgulanmıştır. Ayrıca İran İslam devriminin ülkedeki Şii hareketlerin aktivizmine ivme kazandırmakla birlikte Bahreyn Devleti’nin güvenlik politikalarını Şiileri merkeze alarak oluşturmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu güvenlik öncelikli politikaların ve baskıcı uygulamaların ise ülkedeki Sünnî-Şii ayrımı sorununu derinleştirdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Bahreyn, Şiilik, Muhalefet, Mezhepçilik

Shiite opposition in the country by focusing on the problems encountered by the Shiite population in the political, economic and social life of Bahrain during and after the independence, and also aims to introduce the phenomenon of Shiism as a part of Bahraini society from distinct perspectives. It has been emphasized in this study that Shiite associations and Husseinis in Bahrain play significant roles in protecting the Shiite identity and mobilizing the Shiite masses. In addition, the Islamic revolution in Iran accelerated the activism of the Shiite movements in the country, and also caused the Bahrain to establish its security policies by putting the Shiites in the center. Finally, It has been concluded that these security-priority policies and repressive practices deepen the problem of Sunni-Shiite discrimination in the country.

Keywords: History of Islamic Science, Bahrain, Shiism, Opposition, Sectarianism.

Giriş

1971 yılında İngiltere’nin Basra Körfezi’nden çekilmesiyle bağımsızlığını kazanan Bahreyn, ülkede hâkim unsur olan el-Halife ailesi önderliğinde devlet yapısını oluşturmuştur. Bu minvalde kapsayıcı bir anayasa ve temsil gücü yüksek bir meclis oluşturulması gibi toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir yönetim anlayışı ortaya konmuştur. Bahreynlilere önemli haklar tanıyan bu genç devlet, kurulduktan kısa bir süre sonra anayasadaki kimi hakların suistimal edildiği gerekçesiyle hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı bazı değişiklikler yapmıştır. Bu kısıtlamalar halk tarafından kabul edilmeyince ülke sürekli genişleyen baskı ve sıkıyönetim politikaları sarmalı içine girmiştir. Bahreyn’de yaşanan tüm bu gelişmeler halkı, Sünnî el-Halife ailesine karşı aktif bir mücadelenin içerisine sokmuştur. Bu süreçte ülkenin demografik yapısında sayısal üstünlüğe sahip olan Şiilerin protestolarda ön saflarda yer alması, meselenin devlet tarafından bir Şii-Sünnî çekişmesi ekseninde yorumlanmasını ve sunulmasını tetiklemiştir. Özellikle İran İslam devriminin Körfez bölgesini tedirgin etmesi ve bu süreçte bazı Şii grupların rejim değişikliği gibi radikal

talepler öne sürmesi, sürecin tamamen bir Sünnî-Şii eksenine kaymasına sebep olmuştur. Tüm bunların yanında Bahreyn Devleti'nin güvenlik gerekçeleriyle zaman zaman Şiilere uyguladığı bazı ayrımcı politikalar, mezhep çekişmesi olgusunu besleyerek sorunun kronikleşmesine neden olmuştur.

Bu çalışmada Bahreyn'in bağımsızlık süreci ve sonrasında Şiilerin siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatta kendilerine ayrımcılık yapıldığına dair iddialarına odaklanılarak Şii muhalefeti oluşturan dinamiklerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte Şiilerin süreci hangi problemler üzerinden okuduğu, temel argümanlarının neler olduğu ve muhalefet etme tarzlarının ortaya konması da çalışmanın hedefleri arasındadır. Tüm bunların yanında çalışmada, Bahreyn toplumunun bir parçası olarak Şiilik, çeşitli açılardan tanıtılmaya ve Arap Baharı sürecinde Şiilerin olaylar esnasındaki tutumu belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışmada Bahreyn'de Şiilik olgusuna başlangıç tarihi olarak bağımsızlığın seçilmesinin ana sebebi bağımsızlık öncesi Bahreyn toplumunu parçalı olarak takip etmenin zor olmasıdır. O dönemde toplum, ülkenin İngiliz sömürgeciliğinden kurtarılması fikri etrafında kenetlenerek gaye birliği içindeydi. Ayrıca o süreçte sivil toplumun örgütlenmesinde katalizör görevi gören akımların Şii karakterli olmaktan ziyade nasyonalist ve sol örgütler olması Şii grupların görünürlüğüne azaltmıştır. Bu tek gündemli süreçte Şiileri diğer gruplardan ayrı takip etmedeki zorluk, çalışmada, farklılıkların netlik kazandığı bağımsızlık sonrası dönemin tercih edilmesini gerekli kılmıştır.

Günümüzde Şiilik üzerine yapılan çalışmaların çoğunlukla İran merkezli oluşu diğer Şii bölgelerin kısmen göz ardı edilmesine yol açmıştır. Bu minvalde Bahreyn Şiileri hem Şia mezhebinin yayılmasında oynadığı önemli rol hem de demografik yapısındaki Şii çoğunluk yönüyle ilgi çekici özelliklere sahipken akademik çalışmalarda ihmal edilen bölgelerden biri olduğu görülmektedir. Çalışmanın, bu akademik boşluğun doldurulmasına katkı sağlaması ve yapılacak çalışmalar hususunda farkındalık oluşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmada İngilizce, Arapça ve Türkçe yayınlar mukayeseli olarak kullanılmış olup bu bağlamda subjektif yorum ve çarpıtmaların çalışmaya yön vermesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Makalenin yazım sürecinde araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

1. Bahreyn'de Şiiliğin Tarihsel Arka Planı

s Bahreyn toplumunun Şia mezhebi ile ilişkisi Karmatîlerin¹ o bölgede hüküm sürdüğü h. 3. yüzyıl gibi erken bir tarihe dayandırılır.² Bilâd-ı Bahreyn'in³ büyük bir kısmı 286/899 yılında Ebû Said el-Cennâbî yönetiminde olan Şii Karmatî egemenliği altına girmiş ve Karmatîler orada yaklaşık iki yüz yıl boyunca hüküm sürmüşlerdir.⁴ Bu egemenlik döneminde Karmatîler; bâtinî Şii inançlarını yaymanın yanında Kâbe baskını, Hacerü'l-Esved'in çalınması, komünalist (ortak mülkiyete dayalı) örgütlenme gibi erken dönem İslam tarihinin

¹ Şii İsmâiliyye mezhebi içinden çıkmış heteredoks bir fırkadır. Detaylı bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24:510-514; Farhad Daftary, *The Ismailis Their History and Doctrines*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 98-126.

² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 13:6-23; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, (Cize: Dârü Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1998), 14:635-637.

³ Bilâd-ı Bahreyn, Arap yarımadasının doğusunda; kuzeyinde Basra, güneyinde Umman, batısında ise Summan mıntıkası ve Dehnâ çölünün bulunduğu, Fars körfezinin batı sahilleri üzerinde yer alan geniş bir bölgenin adıdır. Aynı zamanda Bilâd-ı Bahreyn; Ahsâ, Katif, Hecr, Katar ve Ovâl gibi dönemin önemli yerleşim birimlerini kapsayan şemsiye bir tanımlamadır. Bu bölgede yaşayan insanlar kendilerini tanımlarken Bahrâni ve Bahreyni nisbesi kullanmıştır. Günümüzde aynı bölgede yer alan Bahreyn Devleti ise bu yerleşim birimlerinden sadece Ovâl birimini kapsamaktadır. Ovâl isimlendirmesi ise geçmişte, Bekir b. Vâil kabilesinin taptıkları bir putun isminden mülhem kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Hasan b. Abdullah el-İsfahânî, *Bilâdu'l-Arap*, thk. Hamed el-Câsir (Riyad: Dârü'l-Yemâme, 1968), 325; Yâkût el-Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1977), 1:347; Abdullah b. Abdulaziz el-Bekrî el-Endelüsî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Tunus: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1992), 1:370; Şeyh el-Rabve, *Nuhbetü'l-Dehrî fi Acâibi'l-Berrî ve'l-Bahrî*, (St.Petersburg: Matbaatü'l-Akâdemiyye, 1865), 121; Muhammed en-Nebhânî, *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fi Târîhi'l-Cezîrati'l-Arabiyye*, (Mısır: el-Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1923), 11.

⁴ Abdulkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 220; Muhammed Mahmud Halil, *Târîhu'l-Halîc ve Şarki'l-Cezîrati'l-Arabiyye el-Müsemma İklîmu Bilâdi'l-Bahreyn fi Zilli Hükmi'l-Düveylâti'l-Arabiyye*, (Kahire: Mektebetü Medbûli, 2006), 58.

belki de en sansasyonel eylemlerini gerçekleştirmiştir.⁵ Bölgenin yerel aşiretlerinin çabaları sonucu Bilâd-ı Bahreyn’de Karmatî egemenliği son bularak yaklaşık dört yüz yıl sürecek olan yerel hanedanlıklar⁶ dönemi başlamıştır.⁷ Bu yerel emirliklerden kimisi Karmatî inançları yerine⁸ Şii Fâtîmî inançlarını yaymaya çalışırken⁹ kimisi de İsnâaşeriyye mezhebinin yerleşmesi için mücadele etmiştir.¹⁰ 16.

⁵ Detaylı bilgi için bkz. el-Bağdâdî, *Mezhepler Arası*, 225; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’l-Târîh*, (Beirut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1987), 7:53-54; Halil, *Târîhu’l-Halic*, 61.

⁶ Bu emirlikler kronolojik olarak; Uyûniyye Emirliği, Uşfûriyye Emirliği, Âl-i Cervân Emirliği ve Cebriyye Emirliği’dir. Detaylı bilgi için bkz. Abdülhâlik b. Abdülcelil el-Cenbî, *Târîhu’t-Teşeyyu li ehli’l-Beyti fi İklîmi’l-Bahreyni’l-Kadîm*, (Beirut: Darü’l-Mahacceti’l-Beydâ, 2015), 482-483; Daftary, *The Ismailis*, 210; İbrahim Ataullah el-Belûşi, *Bilâdu’l-Bahreyn fi’l-Asri’l-Abbâsi’s-Sânî* (Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, 1984), 158.

⁷ Abdurrahman el-Müdeyris, *ed-Devletü’l-Uyûniyye fi’l-Bahreyn*, (Riyad: Darretü’l-Meliki’l-Abdizaziz, 2001), 94-95; Maad Sâbir Receb, “ed-Devrû’s-Siyasî ve’t-Ticârî li’l-İmârâti’l-Arabiyye fi’l-Halici’l-Arabî 1258- 1524”, *Mecelletü Câmîatu Tikrit li’l-Ulûm* 19/1 (2012): 319-320; el-Cenbî, *Târîhu’t-Teşeyyu*, 574-575; Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dâvü’l-Lâmi li Ehli’l-Garnî’t-Tâsi*, (Beirut: Dârü’l-Cil, 1992), 1:190.

⁸ Bu dönemde Maşuş (Muharrem ayının 10. Gününün gecesinde kadın, erkek beraber icra edilen Nevruz benzeri bir kutlama) gibi Karmatî inanışına ait öğelerin ve uygulamaların yürürlükten kaldırıldığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. el-Belûşi, *Bilâdu’l-Bahreyn*, 165; Adem Arıkan, *Büyük Selçuklular Döneminde Şia* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 342; el-Müdeyris, *ed-Devletü’l-Uyûniyye*, 175-176.

⁹ Bu emirliklerden biri olan Uyûniyye emirliği hakkında Fatîmî Devleti halifesi Müstansır Billâh’ın, Yemen meliki Mükremin Suleyha’ya 1076 tarihinde gönderdiği mektup dikkat çekmektedir. Bu mektupta Abdullah el-Uyûni’nin Ahsâ minberlerinde Fatîmî halifesi Müstansır Billâh adına hutbe okuttuğu ve Bilâd-ı Bahreyn’de Karmatî egemenliğini ve bidatlerini sonlandırarak Fatîmî Şii inancını yaymak için çalıştığı ifade edilmektedir. Yine Uyûni Devleti’nin bastırıldığı paralarda “Ali Velîyyullah” gibi Şiileşme temayüllerini destekleyen ibarelerin bulunması da Abdullah el-Uyûni’nin bu yönelimini göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Halil, *Târîhu’l-Halic*, 112, 319-325; Nayif b. Abdillâh, *Nugûdu’d-Devleti’l-Uyûniyye fi Bilâdi’l-Bahreyn*, (Riyad: Matbaatu Merkezi’l-Meliki’l-Faysal, 2002), 202; el-Müdeyris, *ed-Devletü’l-Uyûniyye*, 180.

¹⁰ Bu noktada Uşfûrilerin 13. yüzyılda İsnâaşeriyye Şiiliğinin Bilâd-ı Bahreyn’de yayılması için çaba harcadığı görülmektedir. İsnâaşeriyye ulemasının konu edildiği ricâl (biyografi) türü eserlerde, bu yüzyılda yaşamış olan Bahreynli alimlerden söz edilmektedir. Bunlardan biri 1280 yılında vefat etmiş olan Kemaleddin Meysem b. Ali el-Bahrâni’dir. Meysem b. Ali kaleme aldığı eserlerde İsnâaşeriyye Şiiliğinin temel inanç esaslarını ortaya koymuştur. Yine, Bilâd-ı Bahreyn’i yaklaşık bir buçuk asır yönetmiş olan Âl-i Cervan Emirliği’nin Şii-

yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden bu emirlikler döneminde, Bahreyn’de şiileşme (teşeyyu’) sürecinin yaşandığı net olarak gözük-
mektedir. Bu minvalde özellikle 13. yüzyıldan itibaren İmâmiyye Şiili-
ğinin Bilâd-ı Bahreyn’de yaygınlık kazanmaya başladığı görülmekte-
dir. 15. yüzyıla gelindiğinde ise bu bölge Irak/Hille Şii ilim merkezi
(havza) ile güçlü ilişkisinin de etkisiyle İmâmi Şiiliğin merkezlerinden
biri olmayı başarmıştır.¹¹ Bilâd-ı Bahreyn’de Şii mezhebinin varlığına
dair emareler bölgeyi ziyaret eden Müslüman seyyahların eserlerine
de yansımıştır. Örneğin 1051 yılında, Karmatilerin yönettiği Ahsâ’yı
ziyaret eden Nâsır-ı Hüsrev, şehirde cuma camisinin olmadığını,
bölge halkının vefat eden liderleri Ebû Saîd için gaybet ve rec’at gibi
Şii inançlarına sahip olduklarını belirtmiştir.¹² 14. yüzyılın ikinci çey-
reğinde Katif şehrini ziyaret eden İbn Battûta ise bu büyük ve güzel
şehirde Arapların yaşadığını, Rafizî gulât olduklarını ve bunu gizle-
mekten çekinmediklerini dile getirmiştir. Ayrıca o, bölge halkının
ezan sözlerine *eşhedu enne Aliyyen veliyyullah* (ben şahadet ederim
ki Ali Allah’ın dostudur)¹³ eklemelerini yaptıklarını da aktarır.¹⁴ 15.
yüzyıl seyyahlarından Makrîzî ise; Ahsâ, Katif ve Bahreyn sakinleri-
nin çoğunluğunun Rafizî Şii olduklarını belirtir.¹⁵

Bilâd-ı Bahreyn’de her ne kadar Cebri Emirliği ve Osmanlı Dev-
leti’nin hâkim olduğu 16. yüzyılda, Şia mezhebi yerine Ehl-i Sünnet

liğe dinamizm kattığı ve yaygınlaşması için çaba gösterdiği ifade edilir. Bu dö-
nemde Bilâd-ı Bahreyn’de en güçlü Şii İmâmi önder olarak Şeyh Ahmed b.
Abdullah el-Mütevvec el-Bahrâni ve kâdı’l-kudât Nâsiruddin İbrahim b. Nizâr
el-Ahsâi’nin isimleri öne çıkmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Juan R. I. Cole,
“Rival Empires of Trade and Imami Shiism in Eastern Arabia, 1300-1800”,
International Journal of Middle East Studies 19/2 (1987): 178-179; el-Cenbi,
Târîhu’t-Teşeyyu, 574-575; es-Sehâvi, *ed-Dâvü’l-Lâmi*, 190.

¹¹ Cole, “Rival Empires”, 179-180; el-Cenbi, *Târîhu’t-Teşeyyu*, 491.

¹² Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, (Kahire: el-Heyetü’l-Mısıriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb,
1993), 159-161.

¹³ Ezan sözlerine yapılan bu eklenti Şii düşüncenin ana omurgasını oluşturan
Hz. Ali’nin imameti inancının formüle edilmiş halidir. Bu sebeple Bahreyn’de
gözlemlenen bu durum oradaki Şiiliğin kamusal hayatı kapsayacak boyuta
ulaştığını göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hanifi Şahin, “Şia Düşünce-
sinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temeli”, *e-makalat Mezhep
Araştırmaları* (2012): 36.

¹⁴ Ebu Abdullah İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, trc. A. Sait Aykut (İs-
tanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 1:394-395.

¹⁵ el-Cenbi, *Târîhu’t-Teşeyyu*, 570-571.

inancı yerleştirilmeye çalışılsa da 1602 yılında Safevî Devleti'nin bölgeyi topraklarına katmasıyla Şiilik, Bahreyn'de eski dinamizmine geri dönmüştür.¹⁶ Bu süreçte Bahreyn, Arap Şiiliğinin önemli merkezlerden biri olması sebebiyle Safevî Devleti tarafından himaye görmüş ve İran'ın Şii kimliğinin oluşmasında Bahreyn ulemasının önemli katkıları olmuştur. Özellikle 17. yüzyılda çok sayıda Bahreynli Şii alimin¹⁷ İran'ın çeşitli şehirlerine giderek şiileşme politikalarına destek olması dikkat çekicidir.¹⁸ Bahreyn ile Safevî Devleti arasındaki bu güçlü ilişki 1783 yılında Bahreyn'in Sünni bir Arap kabilesi olan el-Halife ailesi tarafından ele geçirilinceye kadar devam etmiştir.¹⁹ Bahreyn topraklarını ele geçiren el-Halife ailesi, ülkede Sünni paradigmayı desteklemiş ve Sünni kimliğin yerleşmesi için çeşitli kampanyalar yürütmüştür. Ayrıca el-Halife ailesi, İran'dan gelebilecek bir dış tehdit algısı sebebiyle o dönemde Basra körfezinde etkinlik kurmaya çalışan İngilizlerle iş birliği yaparak kendini güvenceye almaya çalışmıştır. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Britanya ise el-Halife ailesiyle anlaşmalar yaparak Bahreyn'in hâmisî (Protector of Bahrain) pozisyonu elde etmiştir. Britanya bu anlaşmayla Bahreyn üzerinde etkinliğini artırırken el-Halife ailesi ise Bahreyn'de varlığını güvence altına almayı başarmıştır.²⁰ Bahreyn'de el-Halife ailesi ile İngilizler arasındaki

¹⁶ Halil, *Târîhu'l-Halîc*, 473; Zekerîya Kurşun, "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (2018): 16-20; el-Cenbi, *Târîhu't-Teşeyyu*, 491; es-Sehâvî, *ed-Dâvü'l-Lâmî*, 190; Cole, "Rival Empires", 181.

¹⁷ Bu hususta Yusuf b. Ahmed el-Bahrani'nin el-Lulu'tü'l-Bahreyn ve Muhammed b. Hasan el-Hurru'l-Amili'nin Emelu'l-Âmil isimli eserinin ikinci cildi Bahreynli çok sayıda alimin İran'a göçtüğüne dair anekdotlarla doludur.

¹⁸ Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and Hidden Imam*, (USA: The University of Chicago Press, 1984), 129; Mehmet Çelenk, "Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri", *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014): 29-30.

¹⁹ Ameen Fares Rihani, *Around the Coasts of Arabia*, (Boston: Houghton Mifflin Company, 1930), 290; Zekerîya Kurşun, *Basra Körfezinde Osmanlı İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004), 109; Ahmad Mustafa Abu Hakima, *History of Eastern Arabia 1750-1800 The Rise and Development of Bahrain and Kuwait*, (Beyrut: Khayats, 1965), 181.

²⁰ Kurşun, *Basra Körfezinde*, 109; Talal Toufic Farah, *Protection and Politics in Bahrain, 1869-1915*, (Beyrut: American University of Beirut, 1985), 204-206.

bu kazan-kazan (win-win) ilişkisi İngilizlerin 1971 yılında bölgeden ayrılmalarına kadar güçlü bir şekilde devam etmiştir.²¹

2. Bağımsızlık Sonrası Bahreyn'in Siyasi ve Mezhebi Yapısına Genel Bir Bakış

İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki hami devlet (protectorate) etkinliğini 1971 yılında sonlandırmasıyla bağımsızlığını kazanan Bahreyn,²² bu tarihten itibaren el-Halife ailesi önderliğinde hızlı bir şekilde devlet yapısını inşa etme sürecine girmiştir. Bu süreçte hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması ekseninde; 1973 yılında kapsayıcı bir anayasanın hazırlanması ve temsil gücü yüksek bir meclis oluşturmak amacıyla ulusal seçimlerin yapılması²³ gibi önemli adımlar atılmıştır. Ancak Bahreyn hükümeti bir süre sonra, sağlanan hak ve özgürlüklerin ülkedeki çeşitli gruplar ve sendikalar tarafından susturulmuş olduğu, bu durumun devlet otoritesinde güç kaybına yol açtığı ve toplumsal gerilimi artırdığı gerekçesiyle bazı hak ve özgürlükleri sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırma birtakım yazarlarca el-Halife ailesinin kendi bünyesinde temerküz eden devlet gücünün toplumun diğer kesimleriyle paylaşmadaki isteksizliği olarak yorumlanmıştır. Bu minvalde Bahreyn Devleti tarafından protesto, grev gibi siyasi etkinliklerin sınırlandırılması amacıyla 1975 yılında Devlet Güvenlik Kanunu'nun çıkarılması ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması, Bahreyn'de birçok kesim tarafından devlet eliyle oluşturulan baskı siyaseti hususunda bir milat olarak kabul edilir. Bahreyn toplumunda ciddi rahatsızlıklara sebep olan ve Ulusal Meclis tarafından reddedilen bu kanun, Emir İsa tarafından 1975 yılında Meclis'in sü-

²¹ Miriam Joyce, *Bahrain From The Twentieth Century To The Arab Spring*, (New York: Palgrave Macmillan, 2012), 1; Richard F. Nyrop, *Persian Gulf States Country Studies*, (Washington: U.S. Government Printing Office, 1984), 149.

²² Rosemaria Said Zahlan, *The Making of the Modern Gulf States*, (United Kingdom: Ithaca Press, 1998), 71-72.

²³ Eric Hooglund, "Bahrain", *Persian Gulf States Country Studies*, haz. Helen Chapin Metz (Washington: Federal Research Division-Library of Congress, 1994), 139; Louay Bahry, "The Socioeconomic Foundations of The Shiite Opposition in Bahrain", *Mediterranean Quarterly* 11/3 (2000): 130.

resiz feshedilmesine ve uzun bir siyasi baskı döneminin başlatılmasına neden olmuştur.²⁴ Ülkede siyasi gündeme ilgiyi artıran ve kamusal müzakere platformu işlevi gören parlamento tecrübesi, çıkarılan bu kanunla önemli bir darbe almıştır. Bahreyn’de bu politika değişikliğinden en fazla etkilenen kesim ise güçlü bir organizasyon kabiliyetine sahip olan sol gruplar olmuştur. Ülkede sol grupların gücünün kırılmasıyla oluşan boşluk İran İslam Devrimi sürecinden etkilenen Şii siyasi hareketlerle doldurulmuştur.²⁵ Bahreyn’de sayısal olarak baskın olan Şii taban²⁶, geleneksel olarak sürdürdüğü siyasete karşı mesafeli olma tavrını, özellikle velâyet-i fakih teorisinin ortaya koyduğu aktif siyaset modeli ve İran devriminin başarısının etkisiyle terk etmiş ve siyasal alanda daha aktif bir rol üstlenmiştir.²⁷ Özellikle bazı Şii grupların, İran’ın devrimin ihracı politikasından etkilenerek radikal değişim taleplerini öne çıkartması ve birtakım başarısız darbe teşebbüsünde bulunması, Bahreyn Devleti’nin güvenlik politikalarını Şiileri merkeze alarak oluşturmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Bahreyn hükümeti çözüm yolu olarak bir müddet

²⁴ Ali Abdussadık, “el-Unfu’s-Siyâsi fi Bahreyn”, *Merkezü’-d-Dirâsâti’l-İstirâticiyye* (1999): 43,48; Muhammed Cemil Abdulseyn Halef, *et-Tenevvuu’l-İctimâiyye ve Dinâmiyyâtü’s-Sırâi fi’l-Bahreyn: Dirase Sosyotârhiyye* (Yüksek Lisans Tezi, Yermük Üniversitesi, 2015), 133-135; Adam Hanieh, “Bahreyn”, trc. Ömer Can Furtun v.dğr. *Arap Baharı’ndan Kesitler: Yeni Ortadoğu’yu Anlamak*, haz. Paul Amar-Vijay Prashad (İstanbul: İntifada Yayınları, 2014), 106.

²⁵ International Crisis Group, “Popular Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt”, *Crisis Group Middle East/North Africa Report* (2011): 2-3; Emin Subaşı, *Bahreyn’de Kıyı Bankacılığı ve Bölge Ekonomilerine Katkısı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 68-69.

²⁶ İran ve Irak’tan sonra Körfez ülkeleri arasında Şii nüfusun Sünnî nüfustan fazla olduğu tek ülke Bahreyn’dir. Bu bağlamda Bahreyn’de yerli nüfusun %98’inin Müslüman olup bu oranın yaklaşık üçte ikisinin Şii, kalanının ise Sünnî olduğu gerçeği hatırd tutulmalıdır. Detaylı bilgi için bkz. Münire Fahru, “el-Müctemau’l-Medeni ve’t-Tehavvulu’d-dimugrâti fi’l-Bahreyn”, *Merkezu İbn Haldun li’-d-Dirâsâti’l-İnmâiyye* (1995): 73; Mehmet Ali Büyükkara, “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları”, *Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii Sünnî İlişkileri*, haz. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 211.

²⁷ Abdulaziz b. Ahmed el-Bedâh, *et-Teşeyyu’ fi’l-Bahreyn Târihu ve Ehdâfuhu*, (y.y., 2011), 119.

Şiileri savunma ve iç işleri gibi kritik bakanlıklara ve güvenlik servislerine kabul etmemeyi benimsemiştir.²⁸ Devlet tarafından benimsenen güvenlik öncelikli politikalar ve toplumdaki düşük yoğunluklu sivil huzursuzluk hali, 1999 yılında Emir Şeyh İsa'nın vefatına kadar devam etmiştir.²⁹ Ayrıştırıcı ve kutuplaştırıcı bir dilin popülerlik kazandığı bu yıpratıcı süreç Sünnî-Şii ayrımı sorununun derinleşmesine neden olmuştur.

Babasının vefatıyla tahta geçen Şeyh Hamed b. İsa el-Halife ise artan hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla ülkedeki muhalif söylemi dikkate almış ve diyalog mekanizmaları geliştirmiştir. Ayrıca Şeyh Hamed, çeşitli başlıklarda reform paketleri hazırlayarak huzursuz kesimleri rahatlatmaya çalışmıştır.³⁰ Bu bağlamda o, 2001 yılında, toplumun tüm kesimlerini kucaklayan, özgürlükçü ve demokratik değerleri referans alan bir Ulusal Eylem Sözleşmesi'ni (Misâku'l-Ameli'l-Vatanî) hayata geçirmiştir. Bu sözleşme ekseninde hükümetin ülkedeki Şiilerin taleplerine karşı ilgili tavrı ve beklentileri karşılamaya dönük adımlar atması³¹, Şiilerin isyanını sonlandırmaları ve sisteme eklemlenmeleri noktasında teşvik edici olmuştur.³² Yeni Emir'in gerçekleştirdiği reformlar arasında Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Devlet Güvenlik Kanunu'nun kaldırılması, seçimlerin gerçekleştirilmesi ve 1973 Anayasasını yeniden yürürlüğe koyma sözü gibi muhalefet için sembolik değere sahip başlıklar da yer almıştır.³³ Ayrıca bu dönemde siyasi parti oluşumuna izin verilmemekle birlikte,

²⁸ International Crisis Group, "Bahrain's Sectarian Challenge", *Crisis Group Middle East Report no 40* (2005): 8.

²⁹ Kenneth Katzman, "Bahrain: Reform, Security and U.S. Policy", *Congressional Research Service* (2018): 3.

³⁰ Katzman, "Bahrain", 3; Veysel Ayhan, *Arap Baharı İsyenlar, Devrimler ve Değişim*, (Bursa: MKM Yayınları, 2012), 272-273; Steven Wright, "Fixing the Kingdom: Political Evolution and Socio-Economic Challenges in Bahrain", *CIRS Qatar Occasional Papers* (2008): 1-2; Hasan Musa eş-Şefii, "Rebîun em Ezme fi'l-Bahreyn?", *Mecelletü'd-Demogrâtiyye* (2012): 131.

³¹ Gerçekleştirilen reformlar hususunda bkz. Bahry, "The Socioeconomic", 140-141; Amar- Prashad, *Arap Baharı*, 110; Wright, "Fixing the Kingdom", 13; Abdurrahman Babacan v.dğr. "Bahreyn İnsan Hakları Raporu 2013", *İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği* (2013), 13.

³² Halef, *et-tenevuu'l-ictimâiyye*, 156-157; Ayhan, *Arap Baharı*, 272-273.

³³ Crisis Group, "Popular Protests", 3.

siyasi parti yapısına uygun derneklere seçime katılabilmeleri hususunda bir düzenleme yapılmıştır. Ancak kanuna göre bu derneklerin; herhangi bir sınıf, meslek veya mezhebin ilkelerine dayalı olmaması, Bahreyn dışından yapılacak olan bağışların kabul edilmemesi ve diğer ülke partileriyle ilişki kurulmasında hükümet izni gerekli görülmüştür.³⁴ Hükümet bu kanunla siyasi amaçlarla hareket eden grupları yasal bir çerçeveye oturtarak izleyebilme ve müdahale edebilme imkanına erişmiştir. Bahreyn toplumu ise seçimlerde bağımsız adayların yanı sıra derneklerin seçim kampanyalarına ve adaylarına destek verebileceği daha organize bir sürece girmiştir.³⁵ Körfez ülkeleri arasında Bahreyn'in aktif ve güçlü bir sivil topluma sahip olması bu sürece çok hızlı bir şekilde adapte olmalarını sağlamıştır.³⁶ Bu dönemde hükümet, Şii grupları meşru siyasi sistem içerisinde tutarak reform sürecini sürdürme eğilimi göstermiş, buna mukabil çoğu Şii grup ise sisteme katılım sağlayarak fırsatlardan istifade etmeye çalışmıştır. Bu noktada 2006 ve 2010 seçimlerine birçok Şii siyasi grubun yüksek oranda katılım sağlaması somut birer örnek olarak zikredilebilir.³⁷

Bahreyn siyasetinde Sünnî kanat ise genellikle hükümetin desteklediği dernekler tarafından temsil edilmektedir. Bu bağlamda Sünnîler arasında Müslüman Kardeşler'in bir kolu olarak tanımlanan ve Dr. Salah el-Ali tarafından 2001 yılında kurulan Ulusal İslâmî Kursu' (el-Minber) ve Selefilere desteklediği el-Asâle olmak üzere iki ana siyasi topluluğun öne çıktığı görülür.³⁸ Bu yapıların her ne kadar hükümetle yakın ilişkilere sahip olduğu vurgulansa da³⁹ onlar, par-

³⁴ Neil Quilliam, "Political Reform in Bahrain: The Turning Tide, Anoushiravan Ehteshami", *Reform in the Middle East Oil Monarchies*, haz. Steven Wright (United Kingdom: Ithaca Press, 2008), 92.

³⁵ Crisis Group, "Popular Protests", 12.

³⁶ Jane Kinninmont - Omar Sirri, "Bahrain: Civil Society and Political Imagination", *Chatham House* (2014): 16.

³⁷ Katzman, "Bahrain", 5.

³⁸ Katzman, "Bahrain", 4.

³⁹ J. E. Peterson, "Bahrain: Reform-Promise and Reality", *Political Liberalization in the Persian Gulf*, haz. Joshua Teitelbaum (New York: Columbia University

lamentoda hükümetin kötü yönetimini, yolsuzlukları ve ahlaki sorunlara karşı hükümetin pasif tutumunu meclisteki Şii üyelerle birlikte eleştirmektedir.⁴⁰ Bununla birlikte Bahreyn siyasi konjonktüründe mezhep siyasetini aşmayı hedefleyen sol ve milliyetçi fraksiyonlar da vardır. Bu gruplar kendi organizasyonları içerisinde her iki mezhebin üyelerine yer vererek mezhepsel çizgileri aşmayı hedeflemiştir. Ancak zamanla Ba's ve milliyetçi grupların söylemi Sünniler arasında, sol grupların benimsediği söylemin ise Şiiler arasında popülarlık kazandığı izlenmiştir.⁴¹

Bahreyn'de peş peşe gerçekleştirilen reformların oluşturduğu iyimserlik havası Emîr'in bazı illegal oluşumları sebep göstererek aldığı kimi tedbirler ve kısıtlayıcı adımlar nedeniyle bir süre sonra dağılmış ve Emîr'in, babasının güvenlik politikalarına dönüşü olarak yorumlanmıştır. Özellikle Emîr'in muhalefete verdiği 1973 anayasasının uygulanacağı sözünden dönerek kendisinin hazırlattığı bir anayasayı yürürlüğe sokması, Temsilciler Meclisi'ne yasama yetkisi noktasında sınırlamalar getirmesi ve protestolarda yer alan Şiilerin idari görevlere atanmalarında sınırlama getirmesi gibi adımlar Şiiler arasında ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur.⁴² Bu gelişmeler Bahreyn'de protesto gösterilerini tekrar başlatmış ve Arap Baharı'na giden sürecin hazırlık safhasını oluşturmuştur.

3. Bahreyn'de Şiiliğin Kurumsal Yüzü Olarak Yapılar

Bağımsızlık sonrası Bahreyn'de sol grupların ve işçi sendikaların devlet tarafından kısıtlanmasıyla oluşan devlet dışı organizasyon boşluğu, güçlü bir toplumsal tabana sahip olan Bahreyn Şiileri tarafından

Press, 2009), 165; Crisis Group, "Popular Protests", 12; Habib Toumi, "Bahraini MPs Call for Imposing Martial Law", *Gulf News Bahrain*, erişim: 08 Haziran 2022. 2011, <http://gulfnnews.com/news/gulf/bahrain/bahraini-mps-callfor-imposing-martial-law-1.776319>.

⁴⁰ Edward Burke, "Bahrain: Reaching a Threshold", *Fride Working Paper 61* (2008): 9-14.

⁴¹ Crisis Group, "Popular Protests", 16.

⁴² Katzman, "Bahrain", 2; Amar - Prashad, *Arap Baharı*, 110-111.

doldurulmuştur.⁴³ Bu bağlamda Şiiler, özellikle Şeyh Hamed döneminde sunulan imkanları iyi değerlendirmiş ve geleneksel kurumlarının yanında dernekleşme ve gençlik hareketleri gibi organizasyonlar oluşturarak kurumlarını çeşitlendirmeyi ve yaygınlaştırmayı başarmıştır. Bahreyn’de yeni bir siyasi konsept olarak ortaya çıkan bu yapılar, siyasi karakterlerinin yanında, Şii topluluklar nezdinde oynadıkları rollerle dini bir yöne de sahip olmuştur. Bu bağlamda Şii din adamları bu kurumlar içerisinde aktif rol almış ve dini eksenli çalışmalar yürüterek Şii kitleleri harekete geçirmeyi başarmıştır.⁴⁴

3.1. Hüseyniye ve Meşhedler

Bahreyn’de Şiiler arasında Şii kimliğin gelişimine ve siyasi birlikteliğin güçlenmesine katkı sağlayan önemli yapılardan biri şüphesiz hüseyniye/mâtem merkezleridir. Şia mezhebinin karakteristik özelliklerinden biri olan mâtem olgusu, Bahreyn Şiileri arasında da varlığını koruyarak günümüze ulaşmış önemli kültürel öğelerden biridir. Şiiler bu merkezlerde on iki imamın ve kutsal saydıkları kişilerin doğum ve ölüm yıl dönümleri için düzenli olarak çeşitli anma etkinlikleri düzenler. Bu merkezler yas ve anma törenleri yapılan mekanlar olma fonksiyonunun yanı sıra; eğitsel, sosyal ve siyasi toplantıların yapıldığı yerler olarak da hizmet vermektedir. Hükümet tarafından faaliyetleri takip edilen bu merkezlerden bazıları, hükümet karşıtı faaliyetleri sebebiyle kapatılmış olsa da ülkede çok sayıda hüseyniye merkezinin varlığından söz edilir.⁴⁵

Dini bilgi aktarımı ve mezhebi bilincin oluşturulmasına katkı sağlayan hüseyniyeler, Şii mezhebinin birçok karakteristik özelliğinin Bahreyn Şiileri arasında korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Şii mezhebi için mezhebi birliği koruma ve dini yaşamın sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir fonksiyonu olan bir dini rehberi takip etme (merci-i taklid) bilinci, bu kurumlar tarafından yaygınlaştırılmaktadır. Ancak Şii dünyada birden fazla Âyetullahi’l-Uzma olması Bahreyn Şiileri arasında birtakım farklılaşmalara

⁴³ Geneive Abdo, “The New Sectarianism: The Arab Uprisings and The Rebirth of The Shi’a-Sunni Divide”, *The Saban Center for Middle East Policy at Brookings* (2013): 10.

⁴⁴ Bahry, “The Socioeconomic”, 131.

⁴⁵ Bahry, “The Socioeconomic”, 132; el-Bedâh, *et-Teşeyyu’*, 72-74.

sebepe olmuştur. Bahreyn’de kimi Şiiler merci-i taklid olarak Âyetullah Hamaney’i esas alırken kimileri ise Irak’ta bulunan Âyetullah Sistânî’yi veya Lübnan’da ömrünü geçirmiş olan Âyetullah Fazlullah’ı tercih etmiştir. Bu ayrışma hususunda oransal bir saptama yapma imkânı olmamakla birlikte genel bir yorum olarak Bahreyn’deki çoğu Şii’nin Âyetullah Sistânî’yi takip ettiği kabul edilir. Onların bu tercihleri üzerinde etnik ve dilsel birlik gibi unsurların etkili olduğu öngörüsünde bulunabiliriz. Bu üç Âyetullah’ın siyasetle olan ilişkisi birbirinden farklı olup Sistânî ve Fazlullah’ın, din adamlarının belli şartlar oluşmadan siyasete doğrudan müdahalesine karşı oldukları bilinmektedir. Velâyet-i fakih teorisinin önemli destekçilerinden biri olan Hamaney ise siyasete doğrudan müdahaleyi savunmuş ve fiili olarak İran’da siyasetin dönüşümünde önemli roller üstlenmiştir.⁴⁶ Bahreyn Şii’lerinin siyasi talepleri ve söylemleri incelendiğinde, onların çoğunun bir devrim veya köklü bir değişimi savunmadığı, daha ziyade sosyal ve ekonomik şartlarının iyileştirilmesine odaklandığı görülmektedir. Böyle bir tavrın benimsenmesinde Bahreyn Şii’lerinin geleneksel olarak Şii’liğin Ahbâri⁴⁷ Ekolü ile ilişkilerinin rol oynadığı kanaatindeyiz. Özellikle Bahreyn’in tarihsel süreçte Ahbâri ekolün gelişiminde önemli katkılarının olduğu göz önüne alındığında siyasetle olan sınırlı ilişkileri daha fazla anlam kazanmaktadır.

Hüseyinîler yerine getirdikleri dini fonksiyonların yanı sıra Arap Baharı gibi hassas dönemlerde siyasi roller de üstlenmiştir. Bu bağlamda Arap Baharı sürecinde Şii hüseyinîler aracılığıyla örgütlenmiş olan Cumhuriyet Koalisyonu dikkat çekmektedir. Bahreyn’de geleneksel olarak Şii seçkinler üzerinden yürütülen ve uzlaşmacı kimliğiyle öne çıkmış olan siyaset anlayışına alternatif olarak bu örgüt, Bahreyn’deki rejimi yıkarak, demokratik bir cumhuriyetçi düzen kurma gibi radikal fikirleri öne süren bir söyleme sahiptir. Her ne

⁴⁶ Abdo, “The New Sectarianism”, 11; Mitşel Bilfer - Halid eş-Şeyh, “Harbu İrani’s-Sırrıyye alâ Memleketi Bahreyn: Serâya el-Eşter ve el-Cenâhu’l-Askerî li Hizbillah fi Bahreyn”, *King Faisal Center for Research and Islamic Studies* (2019): 11.

⁴⁷ İmama ait olan siyasi görevler konusunda tevakkuf ederek imamın gaybetten çıkmasını bekleyen bir Şii düşünce ekolüdür. Detaylı bilgi için bkz. Habib Kartaloğlu, “Şii-Usûli Düşüncenin Ortaya Çıkış Sebepleri Üzerine Mülâhazalar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/33 (2016): 82-89.

kadar diğer Şii gruplar bu örgütü bölücü olmakla itham etseler de örgüt, etrafında küçük bir kitle oluşturmayı başarmıştır.⁴⁸

Bahreyn’de hüseyniyelerin yanında Şiilerin kutsal kabul ettikleri ve düzenli olarak ziyaret ettikleri birçok türbe (meşhed) söz konusudur. Bu türbelerden meşhur olanları; Sa’saa’ b. Sôhân el-Abdi⁴⁹, İbrahim b. el-Eşter en-Nehâi⁵⁰ ve Kemaleddin Meysem b. Ali el-Bahrâni⁵¹’nin kabirleridir.⁵² Bu ziyaret mekanları sadece mezardan ibaret olmayıp ayrıca orada inşa edilen yapılar sayesinde çeşitli etkinlikler de düzenlenmektedir. Bu özellikleriyle meşhedlerin Şiiler için tarihsel hafızayı canlı tutmanın yanında birlik ve beraberliğin güçlendirilmesinde de rol oynamaktadır.

3.2. İlim Havzaları ve Yayınları

Tarih boyunca Şiiliğin özellikle Ahbari ekolünün gelişiminde ve yayılmasında önemli roller oynayan Bahreyn, günümüzde her ne kadar eski etkinliğini kaybederek Kum ve Necef gibi Şii ilim merkezlerinin gölgesinde kalsa da çeşitli kurumları aracılığıyla Şii düşünceye katkı sunmaya devam etmektedir. Bahreyn’de bu kurumların finanse edilmesine çeşitli vakıflar ve iş adamları öncülük etmektedir. Müfredat yoğunluğu dini ilimlerden oluşan dini okullarda⁵³ öncelikli hedef; Şii mezhebinin öğretilmesi ve yaşatılması, Farsça dilinin ve Fars kültürünün korunmasıdır. Şiilere yönelik daha üst düzey bir dini eğitim

⁴⁸ Amar - Prashad, *Arap Baharı*, 121.

⁴⁹ Hz. Ali’nin dostlarından biri olan Sa’saa’ b. Sôhân aynı zamanda döneminin meşhur hatiplerinden biri olarak kabul edilir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 6:221.

⁵⁰ Önde gelen Şiilerden kabul edilen İbrahim b. el-Eşter aynı zamanda Musab b. Zübeyr’in emirlerinden biri olduğu zikredilir. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Onat, “İbrahim b. el-Eşter”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21:301.

⁵¹ İbn Meysem olarak meşhur olan bu şahıs döneminin meşhur Şii alimlerinden biridir. Birçok kitap telif etmekle birlikte yaptığı Şerhu Nehci’l-Belâğa çalışmasıyla tanınır.

⁵² Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Bâkır el-Nâsırî, *el-Mezârât fi’l-Bahreyn*, (Beyrut: Dârü’l-Kâri, 2008); el-Bedâh, *et-Teşeyyu’*, 69-72.

⁵³ Bu medreselerden bazılarının ismi; *Medresetü İttihâdiyye İrâniyân ve’l-İslah*, *Medresetü’l-İhveti’l-İrâniyye* ve *el-Ma’hedü’l-Caferi* şeklindedir.

hizmeti ise ilim havzaları⁵⁴ tarafından verilmektedir. Bu kurumların eğitim müfredatı incelendiğinde sistematik ve yoğun bir dini eğitim verildiği görülmektedir.⁵⁵ Bahreyn’de hem bu dini okulların gelişiminde rol oynayan hem de Şii topluluğa önderlik yapan din adamları hususunda ise Ulema Birliği Başkanlığı da yapmış olan İsa Kasım, Abdullah Ğarifi, el-Vifak Cemiyeti lideri Ali Selman ve İslami Eylem Cemiyeti liderlerinden Muhammed Mahfuz’un isimleri öne çıkmaktadır.⁵⁶ Bu kişiler, çeşitli eylemlerde yer almaları sebebiyle haklarında birçok kez soruşturma başlatılmış ve kimi zaman tutuklanarak hapis yatmış kimi zaman da Bahreyn dışında yaşamak zorunda kalmıştır.

Bahreyn’de bu dini kurumların yanında Şii kitapların basıldığı ve satışının yapıldığı çok sayıda yayinevi de mevcuttur.⁵⁷ Bu yayinevleri kitap basım, dağıtım işlerinin yanında günlük hayatın parçası olan dergi ve gazete yayını işlerinde de aktiftir. Bu bağlamda Bahreyn’de Şiiilerin takip ettikleri önemli dergilerden biri ilk sayısı 1973 yılında çıkan ve günümüze kadar çıkmaya devam eden *Mecelletü’l-Mevâkıf* olup dini yazılar yayınlamakla birlikte siyasi bir içeriğe sahiptir. Diğer dergi ve gazeteler ise *Mecelletü’l-Bahreyn ve Sahifetü’l-Vasat* olup onlar da sayılarında siyasi konulara ağırlık vermektedir.⁵⁸

3.3. Dernekler ve Cemiyetler

3.3.1. Ulusal İslami Uzlaşma Cemiyeti (Cem‘iyyetü’l-Vifâki’l-Vatani’l-İslâmi)

Bahreyn’de bir kitle hareketi olma özelliğiyle en dikkat çeken Şii topluluğu şüphesiz 2001 yılında Şii din adamı Ali Selman önderliğinde kurulan *el-Vifâk* cemiyetidir.⁵⁹ Farklı Şii akımları bünyesinde toplayan bu hareket, diplomasiyi önçelemesi ve şiddet karşıtlığıyla

⁵⁴ Şii ilim havzalarından bazılarının ismi; *Havzatü Bûri*, *Havzatü’l-İmam Bâkir*, *Havzatü’n-Naim* şeklindedir.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. el-Bedâh, *et-Teşeyyu*, 62-66.

⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. el-Bedâh, *et-Teşeyyu*, 67-68.

⁵⁷ Bu yayinevlerinden bazılarının ismi *Mektebetü Dâri Ehli’l-Beyt*, *Mektebetü’l-Rıza*, *Matbaatu’r-Rıza* şeklindedir. Daha fazla bilgi için bkz. el-Bedâh, *et-Teşeyyu*, 64-65.

⁵⁸ el-Bedâh, *et-Teşeyyu*, 82-83.

⁵⁹ Katzman, “Bahrain”, 3; Crisis Group, “Popular Protests”, 14; Abdussadık, “el-Unfu’s-Siyasi”, 41.

bilinir. Bu hareketin resmi kuruluş tarihi her ne kadar 2001 yılı olsa da Bahreyn'deki gayri resmi faaliyetleri baskı siyasetinin uygulandığı 1990'lar öncesine uzanır. O dönemde hareket, çalışmalarını “İslami Aydınlanma” ismi altında gizli bir şekilde yürütmekteydi.⁶⁰ Yeni Emir'in sağladığı siyasi ve toplumsal özgürlükler sayesinde topluluk, resmi bir hüviyet kazanmıştır. Bu minvalde Şeyh İsa döneminde halkı yıkıcı ve bölücü eylemlere teşvik ettikleri suçlamasıyla sürgüne gönderilmiş olan birçok Şii din adamı⁶¹ Şeyh Hamed'in çıkarttığı genel af sayesinde Bahreyn'e geri dönmüş ve cemiyet içinde çalışmaya başlamıştır. Birçok minör Şii hareketi bünyesinde birleştirmiş olan bu hareket, aynı zamanda farklı merci-i taklidleri takip eden kişileri de kendi bünyesine katmayı başarmıştır.⁶² El-Vifâk Cemiyeti, Şeyh Hamed döneminde gerçekleştirilen reformları desteklemiş ve özellikle parlamentonun güçlendirilmesi, seçim bölgelerinin yeniden düzenlenmesi ve seçim güvenliğinin sağlanması gibi seçim ve temsil eksenli reform başlıklarına yakın alaka göstermiştir.⁶³ Ayrıca bizzat hareketin lideri olan Şeyh Ali Selman tarafından, hedeflerinin Bahreyn'de bir Şii devlet kurmak olmadığı, bununla birlikte bir Arap İslami Devleti idealleri olduğu deklare edilmiştir.⁶⁴ El-Vifâk, genel anlamda Bahreynliler tarafından ılımlı ve diplomasiyi önceleyen bir muhalif Şii fraksiyon olarak nitelendirilmiştir. Özellikle Arap Baharı sürecinde el-Vifâk, hükümetle geliştirdiği diyalog ve müzakere mekanizmalarıyla bu yönünü daha da belirginleştirmiştir.⁶⁵

3.3.2. İslâmî Eylem Cemiyeti (Cem'iyetü'l-Ameli'l-İslâmî)

Bahreyn'de dikkat çeken diğer bir Şii fraksiyon ise Şeyh Muhammed Ali Mahfuz liderliğinde kurulmuş olan İslâmî Eylem Topluluğu'dur.⁶⁶ Hareketin lideri olan Şeyh Muhammed, İran yönetimiyle

⁶⁰ Peterson, “Bahrain”, 164.

⁶¹ Bu kişiler arasında Şeyh Ali Selman, Şeyh Hamza ed-Dürî, Şeyh Haydar es-Sitrî gibi isimler yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Abdussadık, “el-Unfu's-Siyasi”, 42.

⁶² Crisis Group, “Popular Protests”, 14.

⁶³ Umaa Advocacy, “The Situation in Bahrain”, *Umaa-Advocacy* (2014): 6.

⁶⁴ Bahry, “The Socioeconomic”, 142.

⁶⁵ Katzman, “Bahrain”, 4.

⁶⁶ el-Bedâh, *et-Teşeyyu'*, 81; Crisis Group, “Bahrain's Sectarian”, 15.

ilişkisi ve 1990'lı yıllar boyunca Bahreyn Emiri'nin tahtan indirilmesi için verdiği mücadeleyle tanınan birisidir.⁶⁷ Bu hareket el-Vifâk hareketi gibi reformların yapılmasını teşvik etmekle birlikte daha özel bir ajandaya sahiptir. Bu minvalde hareketin eylem tarzının ve bağlı olduğu ilkelerin, yoğun şekilde Şirâzî hareketinden etkilenmiş olması dikkat çekicidir. Şirâzî hareketi 1968 yılında Irak'ta kurulmuş bir dini hareket olup İslami bir yönetim kurmayı amaç edinmiştir. Bu minvalde Şirâzî ideologlar siyasi değişimi gerçekleştirmek için silahlı mücadeleyi öncelikli bir araç olarak görürler. Örgüt bu amaç uğrunda zaman zaman Saddam Hüseyin ile çatışmış, ancak rejimin baskıları ve sıkı takibi sonrası 70'li yılların başında merkezini Körfez bölgesine taşımak zorunda kalmıştır. Örgütün Bahreyn bürosu Bahreyn'in Kurtuluşu için İslami Cephe (IFLB) ismi altında Hadi el-Müderresi tarafından kurulmuştur. Radikal söylemini Bahreyn'de de sürdüren örgüt, 1981 yılında başarısız bir darbe girişiminde bulunmuş ve akabinde örgütün birçok üyesi tutuklanmış, bir kısmı ise yurtdışına kaçmayı başarmıştır. Bu kişiler Bahreyn'e, Şeyh Hamed'in 2002 yılındaki genel affı da içeren Uzlaşma Projesi ile girebilmiştir. Ülkeye giriş yaptıktan sonra İslâmî Eylem Cemiyeti'ni (Cemiyetü'l-Ameli'l-İslami) oluşturmuş olan bu Şirâzî grup, 2006 yılında dernek statüsünde resmîyet kazanmıştır. El-Vifâk hareketine kıyasla daha dar bir destek tabanına sahip olan Şirâzîler, özellikle Arap Baharı sürecindeki yoğun çalışmaları sebebiyle popülaritesini artırmayı başarmıştır.⁶⁸

3.3.3. Ulusal Kardeşlik Topluluğu (Cem'iyetü'l-İhâî'l-Vatanî)

Bahreyn'de el-Vifâk ve el-Amel hareketlerinden sonra sayıca dikkat çeken önemli topluluklardan bir diğeri ise el-İhâ'dır. 2004 yılında resmi dernek statüsü elde ederek kayıt altına alınan bu topluluğun üyelerinin çoğu etnik kökenini İran'a dayandırmaktadır.⁶⁹ Bu bağlamda el-İhâ topluluğunu, Arap dünyasında "acem" olarak isimlendirilen İran kökenli Şiileri temsil eden bir yapı olarak tanımlayabiliriz.

⁶⁷ Peterson, "Bahrain", 165.

⁶⁸ Halef, *et-tenevvuu'l-ictimâiyye*, 140-44; Crisis Group, "Popular Protests", 15; Bilfer - eş-Şeyh, "Harbu İrani", 18.

⁶⁹ Crisis Group, "Bahrain's Sectarian", 15.

Topluluğun ana gündemi bu azınlığın sorunlarından oluşmakla birlikte topluluk, ülkedeki reform sürecini desteklemektedir. Ayrıca bu topluluk, İran ajanı oldukları ithamlarını ve mezhepçi politikaları artıracığı endişesiyle ülkedeki sokak gösterilerine katılım göstermede isteksiz davranmaktadır.⁷⁰

3.3.4. El-Hak Hareketi (Hareketü'l-Hak)

2005 yılında Hasan Mushayma liderliğinde kurulmuş olan El-Hak hareketi, tüm seçimlerin boykot edilmesi ve rejimin tamamen değiştirilmesi gibi talepleri sebebiyle yasadışı ilan edilmiş bir Şii topluluğudur.⁷¹ Bu bağlamda El-Hak hareketi, diğer Şii hareketlerin seçimlere katılım göstererek mecliste yer almalarını da eleştirir.⁷² Ayrıca onlar faaliyetlerini kayıt dışı yürüterek resmi bir dernek çatısı altına girmekten kaçınmaktadır. Bu topluluk Bahreyn'de kayıt dışı hareket eden en büyük Şii topluluk olarak bilinir. El-Hak hareketi Şiilerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde etkin olmakla birlikte Sünnî muhalif tabandan da üyeleri bulunmaktadır. Bahreyn'de 2000'li yıllarda sokak gösterilerinde etkin olan bu hareket⁷³ 2006 ve 2010 seçimlerini boykot etmiş ve hareketin üyeleri güvenlik güçleriyle çatışmıştır. Hareketin popüleritesini artıran bu sivil itaatsizlik siyaseti, ülkedeki diğer Şii grupların kazanımlarını da tehlikeye atmıştır. El-Hak Hareketi'nin devletle arasındaki bu gerilim, Arap Baharı isyanlarına kadar düşük yoğunluklu bir seyir izlemiştir.⁷⁴

Bahreyn'de el-Hak Hareketi'nin bu aktivizmi, hükümetin, hareketin lider kadrosuna yönelik tutuklama dalgalarıyla akamete uğramıştır. Bu noktada hareketin bazı üyeleri hem faaliyetlerini sürdürebilmek hem de tutuklamaları protesto etmek amacıyla 2009 yılında *el-Vefa* isminde yeni bir örgüt kurmuştur. Bu örgütün odaklandığı gündem başlıkları ve ideolojisi el-Hak ile benzer olup hükümet karşısı

⁷⁰ Crisis Group, "Popular Protests", 16.

⁷¹ Katzman, "Bahrain", 4.

⁷² Advocacy, "The Situation", 7.

⁷³ Dalia Dassa Kaye v.dğr. *More Freedom, Less Terror? Liberalization and Political Violence in The Arab World* (Santa Monica: Rand Corporation, 2008), 90.

⁷⁴ Crisis Group, "Popular Protests", 17-18.

gösteri ve eylemlerini benzer yöntem ve araçlarla sürdürmeye devam etmektedir.⁷⁵

4. Şii Hareketlerin Oluşumunda Rol Oynayan Faktörler

Bahreyn’de Şii hareketlerin oluşumunda iktisadi, siyasi ve hukuki temelli birçok sorun zikredilir. Bu noktada çalışma ağırlıklı olarak Şii’lerin sorun olarak belirlediği hususları ortaya çıkarmayı ve onların bu konulardaki perspektifini belirlemeyi hedeflemektedir. Makalenin sınırlılığı sebebiyle bu sorunların resmi verilerle karşılaştırması⁷⁶ yapılmayacak ve benzer sorunların toplumun diğer kesimleriyle temasına değinilmeyecektir.

4.1. Sosyo-Ekonomik Sorunlar

Bağımsızlık sonrası Bahreyn, petrol dışı gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi noktasında başarılı bir performans sergilemiş ve özellikle kıyı bankacılığı (offshore banking) ve turizm alanlarına büyük yatırımlar yaparak Körfez bölgesinin önemli merkezlerinden biri olmayı başarmıştır.⁷⁷ Ancak Bahreyn’de 1980 ve 1990’lı yıllar boyunca yaşanan siyasi ayaklanmalar, Şii-Sünnî gerilimi ve Körfez’de rakip finansal merkezlerin yükselişi Bahreyn ekonomisini kırılganlaştırmıştır.⁷⁸ Bahreyn ekonomisi 2008 Küresel Ekonomik Krizi öncesi yıllık ortalama %6-7 oranında büyüme hızına sahipken, kriz dönemlerinde bu büyüme hızını koruyamamıştır.⁷⁹

Şii’ler arasında şikâyet edilen ekonomi temelli önemli bir konu başlığı, gelirlerin dağıtımında ve devlet bütçesinin kullanımında uygulanan politikalarındaki eşitsizliktir. Onlar, el-Halife ailesinin ve ona yakın olan birtakım grupların büyük bir zenginlik içerisinde yaşamalarını sürdürdüklerini dile getirir. Şii’ler, el-Halife ailesinin kontrolünde olan gelir kaynaklarının tüm Bahreynlilere ait olduğunu ve bu

⁷⁵ Crisis Group, “Popular Protests”, 19; Bilfer - eş-Şeyh, “Harbu İrani”, 11-12.

⁷⁶ Zikredilecek sorunların resmi verilerle karşılaştırılması hususunda bkz. Halil Ocak, *Bahreyn’de Şii Muhalefet Hareketleri (1971-2015)* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017), 40-67.

⁷⁷ Yasin Özmen, *Körfez Arap İşbirliği Konseyi ve Türkiye İlişkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), 52-53.

⁷⁸ Amar - Prashad, *Arap Baharı*, 114.

⁷⁹ Ahmet Öztürk, “Bahreyn 2011”, *Ortadoğu Yıllığı 2011*, haz. Kemal İnat v.dğr. (İstanbul: Açılım Kitap, 2012), 462-464.

minvalde adil bir paylaşım mekanizmasının oluşturulmasını talep etmektedir.⁸⁰ Bu hususta Şiiler, lüks ve refah yönüyle dikkat çeken ve sadece kraliyet ailesine yakın çevrelerin ve yoğunluklu olarak Sünnîlerin yaşadığı Riffa' bölgesi ile çoğunlukla Şiilerin yaşadığı Sitra ve Sinabis gibi fakir ve yoksul yerleşim bölgeleri arasındaki tezdâ, ayrımcılık ve eşitsizliğin somut birer örneği olarak gösterir.⁸¹ Buna ek olarak Bahreyn'de gayri menkul fiyatlarındaki yüksek artış da Şiiler arasında hoşnutsuzluğu artıran faktörlerden biri olduğu ifade edilir.⁸²

Şiilerin şikâyet ettiği diğer bir problem ise istihdam sorunu ve var olan iş olanaklarının düşük ücretli olmasıdır. Bu bağlamda onlar, ülkede işsizlik verileri üzerinde oynamalar yapılmak suretiyle gerçeklerin gizlendiğini iddia eder. Ayrıca Bahreyn Devleti tarafından 90'lı yıllar boyunca Suudi Arabistan, Yemen, Suriye, Ürdün ve Pakistan'dan on binlerce kişiye iş ve yurttaşlık verildiği iddiası da ülkede işsizlik sorununu artıran bir faktör olarak ile sürülür.⁸³ Şiiler bu yurttaşlığa kabul politikalarında ağırlıklı olarak Sünnî ülkelerin öne çıkmasının arka planında, ülkenin demografik kompozisyonundaki Şiilerin lehine olan sayısal üstünlüğü dengeleme fikrinin olduğu inancındadır. Özellikle daha ekonomik ve nitelikli olmaları sebebiyle özel sektörün de yabancı işçilere yönelmesi, işsizlik oranının yüksek olduğu Şii bölgelerde uzun süren sokak gösterilerine ve protestolara sebep olmuştur.⁸⁴

1999'da babasının vefatıyla tahta çıkan Şeyh Hamed, yukarıda zikredilen sorunlardan bazılarının varlığını kabul etmiş ve toplumu rahatlatmak için bir dizi ekonomik reformu hayata geçirmiştir. Bu bağlamda gerçekleştirilen yoksul ailelere ücretsiz elektrik dağıtımı, üniversite harçlarının düşürülmesi ve dul ve yetim kimselere yönelik sosyal yardım destek paketleri gibi ekonomik iyileştirmeler doğrudan

⁸⁰ Peterson, "Bahrain", 179; Abdo, "The New Sectarianism", 30.

⁸¹ Crisis Group, "Bahrain's Sectarian", 9; Abdussadık, "el-Unfu's-Siyasi", 43.

⁸² Amar - Prashad, *Arap Baharı*, 116.

⁸³ Wright, "Fixing the Kingdom", 9-10; Crisis Group, "Bahrain's Sectarian", 8-10.

⁸⁴ Wright, "Fixing the Kingdom", 10; Bahry, "The Socioeconomic", 138; Quilliam, "Political Reform", 94-95.

yapısal bir değişim gerçekleştirmeyi başarmaktan uzak olsa da hükümetin, yoksul Şiilerin devletle barışmasını sağlama hedefine dönük önemli bir adım olarak görülmüştür.⁸⁵ Bunun yanında hükümet, özellikle turizm sektöründe yeni iş alanları oluşturarak istihdam oranını artırmaya çalışmıştır.⁸⁶

4.2. Mezhepsel Ayrımcılık

Bahreyn’de Şiiler, mezhebi orijinleri sebebiyle ayrımcılığa maruz kalmaları hususunda çeşitli nedenler sıralar. Bunlar arasında en dikkat çeken husus ise Bahreyn’in İran ile arasındaki tarihsel bağdır. 17. ve 18. yüzyıllarda Bahreyn’in Safevî Devleti toprakları içinde yer alması sebebiyle İran, özellikle 20. yüzyıl boyunca Bahreyn toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmuştur.⁸⁷ İran yönetimi, bu iddiasındaki ciddiyetini göstermek amacıyla zaman zaman Bahreyn’in, İran’ın 14. eyaleti olduğunu deklare etmiştir. Bu politika İran İslam Devrimi sonrasında da İran’ın resmi söyleminde yer almaya devam etmiştir.⁸⁸ Ancak İran’ın bu yaklaşımı Bahreyn Krallığı altında yaşayan Şiileri zan altında bırakmıştır. Bu bağlamda Bahreyn hükümeti ve kimi yayın organları zaman zaman Şii muhalefet için “Safevî İran’ın sadık kulları” ifadesini kullanmıştır. Bu söyleme karşılık Bahreyn Şiileri ise 1971’de Bahreyn Devleti’nin kurulma aşamasında yapılan referandumda, Şiilerin İran ile birleşmektense bağımsız bir Bahreyn Devleti altında yaşamayı tercih etmiş olmalarının, ülkeye olan sadakatlerinin önemli bir ispatı olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁸⁹ Bahreyn’de bu ayrımcı söylem özellikle 1979 İran devrimi sonrası Bahreyn’de çeşitli radikal Şii grupların ortaya çıkmasıyla yaygınlık

⁸⁵ Steven Wright, “Generational Change and Elite-driven Reforms in the Kingdom of Bahrain”, *Sir William Luce Fellowship Paper* (2006): 13.

⁸⁶ Bahry, “The Socioeconomic”, 139.

⁸⁷ Ainaz Asgary, *İran ve İngiltere’nin Muhammed Rıza Şah Dönemindeki İlişkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2016), 55-56,66; Dayfullah b. Muhammed ed-Da’yân, “el-Alâgâtü’l-Haliciyyetü’l-İraniyye”, *el-Merküzü’l-Arabî li’l-Dirasati’l-İnsaniyye Mecelletü’l-Beyan bi’s-Suudiyye* (2009): 120-121.

⁸⁸ Yusuf Bahadır Keskin, *Dış Politika - Mezhep İlişkisi: Bahreyn Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2016), 89; el-Bedâh, *et-Teşeyyu’*, 99.

⁸⁹ Yunus Bağırılmaz, *Arap Baharı Sürecinde İran ve Suudi Arabistan’ın Bahreyn’e Yönelik Politikaları* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 28.

kazanmıştır. Özellikle bu dönemde Bahreyn'in Kurtuluşu için İslami Cephe (IFLB) isimli radikal bir Şii örgütün Tahran'ı ziyaret etmesi ve 1981 yılında bu örgüt tarafından organize edilen başarısız bir darbe teşebbüsü bu söylemin somut verilerini oluşturmuştur.⁹⁰ Hükümetin Şiilere karşı takındığı septik tutum dönem dönem kamu kurum ve kuruluşlarına personel alımlarında da kendini göstermiştir. Özellikle Bahreyn Devleti'nin tehdit algısının yoğunlaştığı dönemlerde Şiilerin kritik bakanlıklardan ve çeşitli güvenlik servislerinden sistematik olarak dışlandıkları çeşitli raporlara yansımıştır. Buna ilave olarak Şiiler, çeşitli sektörlerde iş bulmaktan konut yardımına kadar ayrımcı politikaların birçok alanda uygulandığını iddia etmiştir.⁹¹

Bahreyn'de Şiilere karşı ayrımcı bir politika izlendiğine dair önemli argümanlardan bir diğeri de parlamento seçim bölgelerinde uygulandığı iddia edilen seçim hilesidir. Sünnîlerin Bahreyn'de sayısal olarak azınlık statüsünde olmalarına rağmen seçim sonuçlarında ve parlamentoda çoğunluk olarak temsiline imkân verdiği iddia edilen bu seçim hilesi, Şiiler arasında büyük hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Bu bağlamda seyrek yerleşimli ve çoğunlukla Sünnî olan bölgelerin, yoğun yerleşimli ve çoğunluğu Şiilerden oluşan bölgelerden daha fazla sayıda milletvekili çıkarmalarına fırsat veren bir dağılımın uygulandığı ileri sürülmüştür. Şiiler bu seçim bölgesi meselesinin yeniden düzenlenmesi için çağrıda bulunmuş ve bu sebeple bazı seçimleri boykot etmişlerdir.⁹² Onlar mecliste nüfusları oranında temsil edilmelerinin demokratik bir hak olduğunu ve bu hakkın verilmemesi sebebiyle sistemden dışlanarak marjinalleştirildiklerini iddia ederler. Buna ilave olarak Şii liderler, demokrasi ve demokratik haklar konularını konuşmalarında yoğun olarak işleyerek bu taleplerini devamlı olarak gündemde tutmaya devam etmektedir.

Şiilerin şikâyet ettiği diğeri bir konu ise işe alım sürecinde "iyi tutum ve davranış" (Şehâdetü Hüsni's-Sülûk ve's-Sire) isimli bir sertifikanın talep edilmesidir. Bahreyn'de işe başvuran her kişi, hakkında

⁹⁰ Seyedmohammad Seyedi Asl, *İran'ın Dış Politikasında Şii Mezhep Faktörünün Etkisi ve Kullanımı: Jeopolitik Bir Değerlendirme* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2021), 143-144; Bağırılmaz, *Arap Baharı*, 57; Abdussadık, "el-Unfu's-Siyasi", 44.

⁹¹ Abdo, "The New Sectarianism", 9-28.

⁹² Crisis Group, "Bahrain's Sectarian", 7.

siyasi sebeplerle herhangi bir polis kaydı bulunmadığına dair emniyet birimlerince hazırlanan bu sertifikayı ibraz etmek zorundadır. Ancak ülkede birçok Şii'nin sokak gösterilerine ve protestolara katılımı sebebiyle emniyette kaydı bulunduğu ve bu durumun Şiilerin kamuda veya özel sektörde iş bulmalarını zorlaştırdığı öne sürülmektedir.⁹³ Şiiler bu durumu, hükümetin uyguladığını iddia ettikleri ayrımcı politikaların bir örneği olarak ileri sürer.

Bahreyn'de mezhep tabanlı ayrışmayı besleyen önemli sorunlardan bir diğeri ise milliyetsizler/yurtsuzlar (bidûn cinsiyye) dosyasıdır. 20. yüzyıl boyunca çeşitli dönemlerde Bahreyn'e gelen ve çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu bir göçmen kitlesi söz konusudur. Şiiler, bu kitlenin hukuki statüsüne dair hükümetin bir çalışma yapmamış olmasını ve yurttaşlık hakkı vermeyerek bu kimseleri sosyal ve ekonomik birçok haktan mahrum bırakmasının arka planında, onların Şii olmasının etkili olduğunu savunur. Bahreyn'de bu statüde bulunanların sayısına dair net bir veri paylaşılmamakla birlikte tahmini otuz bin kişiden bahsedilmektedir. Bu göçmen kitlenin yanı sıra bu süreçte Bahreyn'de doğan çocuklar da ücretsiz sağlık hizmeti, yasal oturma, devlet okulunda eğitim görme ve Bahreyn pasaportu gibi temel haklardan yararlanamamaktadır. Devlet tarafından "yabancı" olarak tanımlanan bu kitle için belki de en önemli problem her an sınır dışı edilme ihtimalinin olmasıdır. Şii hareketler her fırsatta hükümetin yurttaşlık kanununda gerekli düzenlemeleri yaparak bu kimselerin mağduriyetlerini gidermesini talep etmektedir.⁹⁴

4.3. Başarısız Reform Süreci

Bahreyn'de Şeyh Hamed dönemi her ne kadar babasının politikalarıyla karşılaştırıldığında önemli açılımların ve reformların gerçekleştirildiği bir dönem olarak anılsa da Şii muhalefet nazarında beklentileri karşılamayan bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Muhalif gruplarda bu kanaatin oluşmasına sebep olan önemli faktörlerden biri Şeyh Hamed'in anayasa değişikliği gibi toplumun her kesimini

⁹³ Bahry, "The Socioeconomic", 134; Bahrain Center for Human Rights, "Discrimination in Bahrain: The Unwritten Law", *Bahrain Center for Human Rights*, erişim: 08 Haziran 2022. <http://www.bahrainrights.org/files/BCHRreporton-Discrimination.pdf>.

⁹⁴ Bahry, "The Socioeconomic", 135.

ilgilendiren düzenlemelerde tek taraflı ve tepeden inme bir yöntem takip etmesidir. Onun çözüm bekleyen önemli konular hakkında siyasi gruplarla istişare etmekten genellikle kaçındığı ve bu konularda yol haritasını belirleme hakkını kendinde tutmayı tercih ettiği vurgulanır. İkinci bir durum ise Emir'in hak ve özgürlüklerin genişletilmesi noktasında beklentilerin gerisinde kalmış olmasıdır. Bu hususta 2002 anayasası ile 1973 anayasası karşılaştırılmış ve yeni anayasanın daha kısıtlayıcı olduğu dile getirilmiştir. Örnek olarak 1973 anayasasında hükümet, parlamentoyu 2 ay için askıya alabilmekte ancak bu durumu uygulamaya koyduğunda ise yeni seçimleri yapmak zorundaydı. 2002 anayasasına göre ise hükümet parlamentoyu yeni bir seçime gitmeden 4 ay için askıya alabilmekte ve Emir herhangi bir zaman sınırlaması olmaksızın seçimleri erteleme yetkisine sahip olmuştur. Ayrıca yeni anayasa ile meclisin, hükümetin icraatlarını denetleme yetkisi sınırlandırılmıştır.⁹⁵ Emir'in bu adımlarının, muhalif kesimlerde devletin niyeti üzerine güvensizliğe sebep olduğu ifade edilir.⁹⁶ Bu hususta Şii muhalefet, 1973 yılından beri ilk defa yapılan 2002 parlamento seçimlerini boykot ederek reformlar hususundaki beklentisini ortaya koymuştur.⁹⁷

Şii muhalefetin itiraz ettiği bir diğer husus ise, çıkarılan yeni kanunla hükümet tarafından muhalefeti bastırmak için 2002 yılına kadar uygulanan hukuk dışı davranış ve icraatların soruşturulmasını engelleme girişimidir. Muhalif gruplar çıkarılan bu kanunla hükümet tarafından işlenen insan hakları ihlallerinin cezasız kılınmasının amaçlandığını savunur. Bu bağlamda onlar, çeşitli dönemlerde protestolarda yer almaları sebebiyle haksız yere tutuklanmış, sürgün edilmiş veya işkenceye maruz kalmış kimselerin, hukuki kanallarla tazminat elde etme ve sorumluların yargılanmasını sağlama imkanının ellerinden alındığını ileri sürer.⁹⁸ Kral Hamed'in bu konuda yerel

⁹⁵ Crisis Group, "Popular Protests", 4.

⁹⁶ Crisis Group, "Popular Protests", 3; Abdulhadi Khalaf, "The Outcome of a Ten-Year Process of Political Reform in Bahrain", *Arab Reform Initiative* (2008): 5.

⁹⁷ Khalaf, "The Outcome", 4.

⁹⁸ Khalaf, "The Outcome", 5.

ve uluslararası insan hakları izleme örgütlerini dikkate almadığı ve bu kanunu iptal etmeyi reddettiği ifade edilir.⁹⁹

Şii muhalefet, reformların başarısız olmasının arka planında, el-Halife ailesinin devlet içerisindeki pozisyonunun tanımlanmasındaki eksikliğin sebep olduğunu savunur. El-Halife ailesinin devlet mekanizması içinde önemli imtiyazlara sahip olduğu ve bununla siyasi ve ekonomik güç kaynakları üzerinde ciddi bir nüfuz alanı oluşturduğu vurgulanır. Bu durumun Yeni Emir döneminde de sürdürülmüş olmasının, reformlardan istenilen faydanın elde edilememesinde etkili olduğuna işaret edilir.¹⁰⁰

Bahreyn’de 2011 yılına gelindiğinde ise Şeyh Hamed yönetiminin beklentileri karşılamadığı yorumu ve artan ekonomik sorunlar ileri sürülerek 14 Şubat’ta büyük sokak gösterileri başlamış ve Bahreyn muhalefeti de Arap Baharı sürecine dahil olmuştur. Şii muhalif gruplar bu süreçte protestolara tam destek vererek meydanları doldurmuştur. Ayrıca el-Vifak’ın 18 milletvekili, Şii Şeriat hakimleri ve Şii İmar bakanı sürece destek vermek amacıyla istifa etmiştir.¹⁰¹

Hükümetin yaşanan bu gelişmelere yanıtı sert olmuş, olaylara müdahaleler sırasında çok sayıda kişi yaralanmış ve bazı kimseler hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu gelişmeler protestolara olan halk desteğini artırmış ve süreç gittikçe hükümet için kontrol edilemez bir noktaya ulaşmıştır.¹⁰² Bahreyn, ayaklanma ve çatışmalara uzak bir devlet olmamakla birlikte protestocuların ilk kez ülkenin mali kalbini ve merkezi bir bölgeyi ele geçirerek süreci hassas bir noktaya taşımış olmaları, hükümetin krizi yönetmede başarısız olmasına sebep olmuştur.¹⁰³ Bu süreçte muhaliflerin çoğunluğunun Şiilerden oluşması, iktidarın konuyu mezhepsel boyutta sunmasını kolaylaştırmış

⁹⁹ Quilliam, “Political Reform”, 91.

¹⁰⁰ Khalaf, “The Outcome”, 2-8; Katzman, “Bahrain”, 1-2.

¹⁰¹ Crisis Group, “Popular Protests”, 6.

¹⁰² Crisis Group, “Popular Protests”, 6; Lin Noueihed - Alex Warren, *The Battle For The Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and The Making Of a New Era*, (ABD: Yale University Press, 2012), 152-153; Katzman, “Bahrain”, 5-6; Öztürk, “Bahreyn 2011”, 471.

¹⁰³ Noueihed - Warren, *The Battle*, 153-154.

ve bu durum hükümetin ayaklanmayı yönetmesinde elini güçlendiren bir imkân olarak görülmüştür. Hükümet, bu imkânı değerlendirerek 14 Şubat ayaklanmasını İran tarafından desteklenen bir Şii devrimi olarak tanımlama eğiliminde olmuştur.¹⁰⁴ Bu algının oluşmasına Bahreyn TV gibi çeşitli yayın kuruluşları da destek vermiştir. Bu minvalde meydanlardaki muhalif gösteriler kısa bir süre sonra kendi karşısını üreterek hükümet yanlısı gösterileri tetiklemiş¹⁰⁵ ve ülkede bir Şii-Sünnî çatışma olasılığını yükseltmiştir. Bu durum karşısında Bahreyn Devleti Körfez İşbirliği Konseyi'nden güvenlik desteği talep etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁶ Uygulanan sert önlemler ve tedbirler sayesinde olaylar birkaç ay sonra yatışmıştır. Bu süreçte Şii camiler ve hüseyniyelerden 28 tanesi zarar görmüş ve yıkılmıştır.¹⁰⁷ Emir, olaylar yatıştıktan sonra yaptığı açıklamada tüm protestocuların affedildiğini ve kötü muameleye maruz kalanların şikayetlerinin dikkate alınacağını dile getirmiştir.¹⁰⁸

Bahreyn için geçmişte yaşanan ayaklanmaların sebepleri hemen hemen 14 Şubat ayaklanmasının da sebeplerini oluşturmakla birlikte bu son ayaklanmanın dinamikleri diğer protesto gösterilerden belli oranda ayrılmaktadır. Bu dinamiklerden ilki Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da gerçekleşen protestoların hükümdar ailelerinin yenilmezlik büyüsunü bozmuş olması, ikincisi İran'ın Suriye ayaklanmasına doğrudan müdahil olması ve benzer bir girişimi Körfez ülkelerinde de başlatma olasılığının yarattığı endişe, üçüncü olarak ise Bahreyn halkının yaşadıkları sıkıntıların giderilmesi yönünde atılacak reform adımları için daha fazla beklemek istememeleri olarak sıralanabilir.¹⁰⁹

5. Şii Muhalefet ve Beklentiler

Bahreyn'de özellikle Arap Baharı ayaklanması sonrası etkisi ve hızı azalan protesto gösterileri yerini diyalog ve uzlaşma çabalarına bırakmıştır. Bu bağlamda hükümetle muhalifler arasında görüşülen

¹⁰⁴ Crisis Group, "Popular Protests", 7.

¹⁰⁵ Öztürk, "Bahreyn 2011", 471; Noueihed, Warren, *The Battle*, 157.

¹⁰⁶ Katzman, "Bahrain", 6.

¹⁰⁷ Advocacy, "The Situation", 13-16.

¹⁰⁸ Noueihed - Warren, *The Battle*, 158.

¹⁰⁹ Abdo, "The New Sectarianism", 10-14.

taleplerden öne çıkan bazı başlıkları paylaşarak Şiilerin hükümetten beklentilerini somut bir liste üzerinden takip edebiliriz. Bu bağlamda onlar; yasama yetkisiyle donatılmış bir parlamentonun oluşturulması, seçim bölgelerinin hakkaniyetle ayrılması, vatandaşlığa kabul yasalarının yeniden düzenlenmesi, yolsuzluk ve rüşvetle etkin mücadele, suça karışmamış protestocuların affedilmesi, tutuklu bulunan mahkumlara uygulanan işkence ve kötü muamele iddialarının araştırılması, yetkililerin diyalog kanallarını açık tutması, seçim güvenliğinin sağlanması, dernekler hakkında çıkarılan kanunun yumuşatılması, anti-terörizm kanununun kaldırılması, Seçim Komisyonu'nun şeffaflığının sağlanması, seçimlerin uluslararası boyutta takip edilmesinin kolaylaştırılması, derneklerden ziyade resmi siyasi partilerin kurulmasına izin verilmesi ve siyasi faaliyetler üzerindeki yasaklamaların kaldırılması teklifinde bulunmuştur.¹¹⁰

Muhalefetin bu taleplerini incelediğimizde rejimin değiştirilmesi gibi radikal taleplerin yer almadığını bunun yerine ülke yönetiminde şeffaflığın sağlanması ve daha demokratik bir yönetim modelinin oluşturulmasına odaklanıldığı gözükmektedir. Bahreyn'de genel olarak Şii muhalif gruplar, reform sürecini her ne kadar yetersiz görse de sürecin devamından yana olmuş ve daha güçlü reform adımlarının atılması yönünde hükümeti cesaretlendirmiştir.

Sonuç

Bahreyn'de Şiilik olgusunu çeşitli açılardan ele bu çalışmada Şiiliğin ve Şii orijinli hareketlerin, Bahreyn'in sosyal ve siyasal yaşamında merkezi bir rol elde etmesinin önünü açan önemli bir faktörün, el-Halife iktidarının nasyonalist ve sol kökenli hareketleri pasifize etme politikası olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ülkede sendikal bazlı hareketlerin miras bıraktığı muhalefet etme tarzının belli yönleriyle Şii liderler tarafından tevarüs edildiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda Şii derneklerin ve hüseyniyelerin Bahreyn Şiilerini mobilize etmede önemli bir başarı sağladığı izlenmiştir. Tüm bunların yanında İran

¹¹⁰ Katzman, "Bahrain", 7-8; Burke, "Bahrain", 24-25; Doğukan Kahraman, *2011 Arab Uprising in Bahrain: Protests and Politics in The Gulf Kingdom* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016), 44; Noueihed -Warren, *The Battle*, 152.

İslam devriminin ülkedeki Şii hareketlerin aktivizmine ivme kazandırdığı somut örnekler üzerinden vurgulanmıştır. Ülkedeki bazı Şii grupların İran'ın devrim ihracı politikasından etkilenerek radikal değişim taleplerini öne çıkartması ve birtakım başarısız darbe teşebbüsünde bulunmuş olmasının, Bahreyn Devleti'nin güvenlik politikalarını, Şiileri merkeze alarak oluşturmasına sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu güvenlik öncelikli politikaların ve baskıcı uygulamaların ise ülkede potansiyel olarak var olan Sünnî-Şii ayrımı sorununu derinleştirdiği görülmüştür.

Modern Bahreyn Devleti'nin kurucu lideri olan Şeyh İsa'nın 1999 yılında vefatıyla iktidarı devralan oğlu Şeyh Hamed'in önemli siyasi ve sosyal reformlar gerçekleştirmesi ve Şii muhalif gruplarla diyalog kanallarını açık tutma politikasının toplumsal gerilimi düşürmede etkili olduğu görülmüştür. Bu dönemde seçimler yapılarak Ulusal Meclis'in tekrar açılmasının ve siyasi dernekleşme faaliyetlerine izin verilmesinin ülkedeki muhalif gruplara kendilerini ifade edebilecekleri meşru bir platform sağlayarak ülke yönetiminde kısmen söz sahibi olma yolunu açtığı izlenmiştir. Yasaklı dönemde adeta yer altında faaliyet yürüten Şii muhalif gruplar hakkında zaman zaman septik ve ön yargılı bir tutum sergileyen Bahreyn Devleti'nin reformların sağladığı imkanlarla bu muhalif grupların çalışmalarını daha yakından takip etme imkanına eriştiği görülmüştür. Bu sürecin bir sonucu olarak Bahreyn Devleti'nin Şiilere karşı tutumundaki şüpheli tavrın kısmen yumuşadığı yorumu güvenlik servislerine yapılan kimi atamalar üzerinden somut olarak tespit edilmiştir.

Çalışmada dernekler ve cemiyetler başlığı altında ele alınan Şii hareketler noktasında ise bu hareketlerin birtakım ortak gündemlere sahip olmakla birlikte her fraksiyonun kendi özel ajandasının ve hedeflerinin olduğu görülmüştür. Bu hareketler arasında radikal değişim teklifi öne sürmeyen ve hükümetle diyaloga ve iş birliğine hazır olan el-Vifâk gibi hareketlerin Bahreyn Şiilerinin çoğunluğu tarafından desteklenmesi ve Arap Baharı sürecinde 1971 referandumunun öne çıkarılarak aşırı eylemlerden uzak durulması, Şii çoğunluğun ayrılıkçı olmadığına dair önemli bir veri olarak çalışmada öne çıkarılmıştır. Ayrıca ülkede uzun dönemli bir Şii-Sünnî kutuplaşmasından ziyade kısa dönemli ve olay eksenli (İran Devrimi, ABD'nin Irak'ı iş-

gali, Arap Baharı vb.) kutuplaşmalar yaşandığı izlenmiştir. Bu bağlamda Şii muhalefetin çoğu zaman Sünnileri doğrudan hedef alan açıklama ve eylemlerde bulunmadığı ve eleştirilerini genellikle sorunların kaynağı olarak gördüğü el-Halife ailesine yönelttiği ortaya konmuştur. Ayrıca Bahreyn’de iktidar ile muhalif gruplar arasındaki çekişmenin mezhepsel ayrımcılık gerilimine dönüşmesinin önemli sebeplerinden birinin; iktidar ailesinin kendilerine yöneltilen eleştiri ve baskıları savuşturmak için dönem dönem Sünni tabanı kendi etrafında konsolide etme refleksi, diğer bir sebebinin ise Suudi Arabistan ve İran’ın kullandığı mezhepçi söylemlerin ve uyguladıkları politikaların Bahreyn toplumunu etkilemedeki başarısı olduğu görülmüştür.

Kaynakça

- Abdillah, Nayif b.. *Nugûdu’d-Devleti’l-Uyuniyye fî Bilâdi’l-Bahreyn*. Riyad: Matbaatu Merkezi’l-Meliki’l-Faysal, 2002.
- Abdo, Geneive. “The New Sectarianism: The Arab Uprisings and The Rebirth of The Shi’a-Sunni Divide”. *The Saban Center for Middle East Policy at Brookings* (2013): 1-67.
- Abdussadık, Ali. “el-Unfu’s-Siyasi fi Bahreyn”. *Merkezü’d-Dirâsâti’l-İstirâtiyye* (1999): 41-56.
- Abu Hakima, Ahmad Mustafa. *History of Eastern Arabia 1750-1800 The Rise and Development of Bahrain and Kuwait*. Beyrut: Khayats, 1965.
- Arıkan, Adem. *Büyük Selçuklular Döneminde Şia*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Arjomand, Said Amir. *The Shadow of God and Hidden Imam*. USA: The University of Chicago Press, 1984.
- Asl, Seyedmohammad Seyedi. *İran’ın Dış Politikasında Şii Mezhep Faktörünün Etkisi ve Kullanımı: Jeopolitik Bir Değerlendirme*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2021.
- Asgary, Ainaz. *İran ve İngiltere’nin Muhammed Rıza Şah Dönemindeki İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2016.
- Ayhan, Veysel. *Arap Baharı İsyancılar, Devrimler ve Değişim*. Bursa: MKM Yayınları, 2012.

- Babacan, Abdurrahman - Yiğit, Üzeyir - Tahiroğlu, Mehmet. "Bahreyn İnsan Hakları Raporu 2013". *İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği* (2013): 1-41.
- el-Bağdadi, Abdulkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Trc. Ethem Ruhi Fıçlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Bağırılmaz, Yunus. *Arap Baharı Sürecinde İran ve Suudi Arabistan'ın Bahreyn'e Yönelik Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Bahrain Center for Human Rights. "Discrimination in Bahrain: The Unwritten Law". *Bahrain Center for Human Rights*, Erişim: 08 Haziran 2022. <http://www.bahrainrights.org/files/BCHRreporton-Discrimination.pdf>.
- Bahry, Louay. "The Socioeconomic Foundations of The Shiite Opposition in Bahrain". *Mediterranean Quarterly* 11/3 (2000): 129-143.
- el-Bedâh, Abdulaziz b. Ahmed. *et-Teşeyyu' fi'l-Bahreyn Tarihuhu ve Ehdafuhu*. y.y., 2011.
- el-Belûşi, İbrahim Ataullah. *Bilâdu'l-Bahreyn fi'l-Asri'l-Abbasi's-Sâni*. Yüksek Lisans Tezi, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1984.
- Bilfer, Mişel - eş-Şeyh, Halid. "Harbu irani's-Sırrıyye ala Memleketi Bahreyn: Serâya el-Eşter ve el-Cenahu'l-Askeri li Hizbillah fi Bahreyn". *King Faisal Center for Research and Islamic Studies* (2019): 5-25.
- Burke, Edward. "Bahrain: Reaching a Threshold". *Fride Working Paper 61* (2008): 1-25.
- Büyükkara, Mehmet Ali. "İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu'daki Coğrafi Dağılımı ve Tahmini Nüfusları". *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii Sünni İlişkileri*. Haz. Mesut Okumuş, Cemil Hakyemez. 209-232. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- el-Cenbi, Abdülhalik b. Abdülcelil. *Târîhu't-Teşeyyu li ehli'l-Beyti fi İklimi'l-Bahreyni'l-Kadim*. Beyrut: Daru'l-Mahacceti'l-Beydâ, 2015.
- Cole, Juan R. I.. "Rival Empires of Trade and Imami Shiism in Eastern Arabia, 1300-1800". *International Journal of Middle East Studies* 19/2 (1987): 177-204.
- Crisis Group, International. "Bahrain's Sectarian Challenge". *Crisis Group Middle East Report no 40* (2005): 1-25.

- Crisis Group, International. "Popular Protests in North Africa and the Middle East (III): The Bahrain Revolt". *Crisis Group Middle East/North Africa Report* (2011): 1-24.
- Çelenk, Mehmet. "Safevilerin Din Politikası ve İran'ın Şiileşme Seyri". *Çanakkale On Sekiz Mart Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2014): 7-35.
- Daftary, Farhad. *The Ismailis Their History and Doctrines*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- ed-Da'yân, Dayfullah b. Muhammed. "el-Alâgâtü'l-Halıcıyyetü'l-İraniyye". *el-Merkezü'l-Arabî li'd-Dirasati'l-İnsaniyye Mecelletü'l-Beyan bi's-Suudiyye* (2009): 117-135.
- el-Endelüsî, Abdullah b. Abdulaziz el-Bekri. *el-Mesalik ve'l-Memalik*. Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1992.
- Fahru, Münire. "el-Müctemau'l-Medeni ve't-Tehavvulu'd-dîmuğrâti fi'l-Bahreyn". *Merkezu İbn Haldun li'd-Dirâsâti'l-İnmâiyye* (1995): 1-131.
- Farah, Talal Toufic. *Protection and Politics in Bahrain, 1869-1915*. Beyrut: American University of Beirut, 1985.
- Halef, Muhammed Cemil Abdulseysin. *et-Tenevvuu'l-İctimâiyye ve Dînâmiyyâtü's-Sirâi fi'l-Bahreyn: Dirase Sosyotârihiyye*. Yüksek Lisans Tezi, Yermük Üniversitesi, 2015.
- Halil, Muhammed Mahmud. *Târîhu'l-Halîc ve Şarki'l-Cezirati'l-Arabiyye el-Müsemmâ İklîmu Biladi'l-Bahreyn fi Zulli Hükmi'l-Düveylâti'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetu Medbuli, 2006.
- el-Hamevi, Yâkut. *Mucemü'l-Büldân*. Beyrut: Daru Sâdır, 1977.
- Hanieh, Adam. "Bahreyn". Trc. Ömer Can Furtun - Seyit Ümmetoğlu - Yankı Deniz Tan, *Arap Baharı'ndan Kesitler: Yeni Ortadoğu'yu Anlamak*. Haz. Paul Amar-Vijay Prashad. 99-133. İstanbul: İntifada Yayınları, 2014.
- Hizmetli, Sabri. "Karmatiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24:510-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Hooglund, Eric. "Bahrain", *Persian Gulf States Country Studies*. Haz. Helen Chapin Metz. Washington: Federal Research Division-Library of Congress, 1994.

- el-İsfahânî, Hasan b. Abdullah. *Bilâdu'l-Arap*. Thk. Hamid el-Casir. Riyad: Daru'l-Yemâme, 1968.
- İbn Battuta, Ebu Abdullah. *İbn Battuta Seyahatnâmesi*. Trc. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec. *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. Thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1992.
- İbn Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. Cize: Dâru Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1998.
- İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâr Sâdır, 1968.
- Joyce, Miriam. *Bahrain From The Twentieth Century To The Arab Spring*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Kahraman, Doğukan. *2011 Arab Uprising in Bahrain: Protests and Politics in The Gulf Kingdom*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016.
- Kartaloğlu, Habib. "Şii-Usûli Düşüncenin Ortaya Çıkış Sebepleri Üzerine Mülâhazalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/33 (2016): 75-90.
- Katzman, Kenneth. "Bahrain: Reform, Security and U.S. Policy". *Congressional Research Service* (2018): 1-31.
- Kaye, Dalia Dassa – Wehrey, Frederic – Grant, Audra K. - Stahl, Dale. *More Freedom, Less Terror? Liberalization and Political Violence in The Arab World*. Santa Monica: Rand Corporation, 2008.
- Keskin, Yusuf Bahadır. *Dış Politika - Mezhep İlişkisi: Bahreyn Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2016.
- Khalaf, Abdulhadi. "The Outcome of a Ten-Year Process of Political Reform in Bahrain". *Arab Reform Initiative* (2008): 1-8.
- Kinninmont, Jane - Sirri, Omar. "Bahrain: Civil Society and Political Imagination". *Chatham House* (2014): 1-36.
- Kurşun, Zekeriya. *Basra Körfezinde Osmanlı İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar 1871-1916*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.

- Kurşun, Zekeriya. "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* (2018): 1-27.
- el-Müdeyris, Abdurrahman. *ed-Devletü'l-Uyuniyye fi'l-Bahreyn*. Riyad: Daretü'l-Meliki'l-Abdizaziz, 2001.
- Nasır-ı Hüsrev, Ebu Muîn. *Sefername*. Kahire: el-Heyetü'l-Mısıryetü'l-Âmmetü li'l-Kitab, 1993.
- el-Nâsiri, Muhammed Bâkir. *el-Mezârât fi'l-Bahreyn*. Beyrut: Dâru'l-Kârî, 2008.
- el-Nebhani, Muhammed. *et-Tuhfetü'n-Nebhâniyye fi Tarihi'l-Cezirati'l-Arabiyye*. Mısır: el-Matbaatü'l-Mahmudiyye, 1923.
- Noueihed, Lin - Warren, Alex. *The Battle For The Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and The Making Of a New Era*. ABD: Yale University Press, 2012.
- Nyrop, Richard F.. *Persian Gulf States Country Studies*. Washington: U.S. Government Printing Office, 1984.
- Ocak, Halil. *Bahreyn'de Şii Muhalefet Hareketleri (1971-2015)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Onat, Hasan. "İbrahim b. el-Eşter". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21:301. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özmen, Yasin. *Körfez Arap İşbirliği Konseyi ve Türkiye İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.
- Öztürk, Ahmet. "Bahreyn 2011". *Ortadoğu Yılı 2011*. Haz. Kemal İnat – Muhittin ataman – Fuat aydın – Bilal Yıldırım. 457-485. İstanbul: Açılım Kitap, 2012.
- Peterson, J. E.. "Bahrain: Reform-Promise and Reality", *Political Liberalization in the Persian Gulf*. Haz. Joshua Teitelbaum. 157-187. New York: Columbia University Press, 2009.
- el-Rabve, Şeyh. *Nuhbetü'l-Dehri fi Acaibi'l-Berri ve'l-Bahri*. St.Petersburg: Matbaatü'l-Akâdemiyye, 1865.
- Receb, Maad Sâbir. "ed-Devrû's-Siyasi ve't-Ticari li'l-İmarâti'l-Arabiyye fi'l-Halici'l-Arabi 1258- 1524". *Mecelletü Camiatu Tikrit li'l-Ulum* 19/1 (2012): 313-332.
- Rihani, Ameen Fares. *Around the Coasts of Arabia*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1930.

Şahin, Hanifi. “Şia Düşüncesinde Ezanın Yapısı ve Geçirdiği Değişimlerin Dini Temeli”. *e-makalat Mezhep Araştırmaları V/1* (2012): 35-65.

es-Sehâvi, Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dâvü'l-Lâmi li Ehli'l-Garni't-Tasi*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1992.

Subaşı, Emin. *Bahreyn'de Kıyı Bankacılığı ve Bölge Ekonomilerine Katkısı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.

eş-Şefi, Hasan Musa. “Rebiun em Ezme fi'l-Bahreyn?”. *Mecelletü'd-Demogrâtiyye* (2012): 131-140.

Toumi, Habib. “Bahraini MPs Call for Imposing Martial Law”. *Gulf News Bahrain*, Erişim: 08 Haziran 2022. 2011, <http://gulf-news.com/news/gulf/bahrain/bahraini-mps-callfor-imposing-martial-law-1.776319>.

Zahlan, Rosemaria Said. *The Making of the Modern Gulf States*. United Kingdom: Ithaca Press, 1998.

Quilliam, Neil. “Political Reform in Bahrain: The Turning Tide, Anoushiravan Ehteshami”. *Reform in the Middle East Oil Monarchies*, Haz. Steven Wright. United Kingdom: Ithaca Press, 2008.

Wright, Steven. “Fixing the Kingdom: Political Evolution and Socio-Economic Challenges in Bahrain”. *CIRS Qatar Occasional Papers* (2008): 1-18.

Wright, Steven. “Generational Change and Elite-driven Reforms in the Kingdom of Bahrain”. *Sir William Luce Fellowship Paper* (2006): 5-28.

Extended Summary

Bahrain, which gained its independence after Britain's withdrawal from the Persian Gulf in 1971, formed the state structure with the assistance of the al-Khalife family, which was the dominant power in the country. In this respect, a management approach that covers all segments of the society has been put forward, such as the creation of an inclusive constitution and a high representative assembly. This new state, which gave important rights to the Bahrainis, made some changes restricting rights and freedoms because some rights in the constitution were abused shortly after its establishment. When these restrictions were not accepted by the people, the country entered into

a spiral of ever-expanding oppression and strict administration policies. All these developments in Bahrain brought the people into an active struggle against the Sunni al-Khalifa family. In this process, the fact that the Shiites, who had superiority in numbers over the demographic structure of the country, were at the forefront of the protests triggered the interpretation and presentation of the issue on the axis of a Shiite-Sunni conflict by the state. In particular, the Iranian Islamic revolution's unease in the Gulf region and the radical demands of some Shiite groups such as regime change caused the process to shift to a Sunni-Shiite axis. In addition to all these, some discriminatory policies applied by the Bahrain State to Shiites occasionally for security reasons have fed the phenomenon of sectarian conflict and caused the problem to become chronic.

Many studies regarding Bahrain claim that this state of social turmoil is a result of the sectarian structure of the country. In this regard, it is emphasized that the government of Bahrain, whose demographic structure consists mostly of Shiite, by a Sunni family, and some discriminatory policies are carried out in the country worsen the issues. On the other hand, in some other studies, the countries such as Iran and Saudi Arabia, which pursue sectarian policies in the region, are cited as the main motivation for the state of turmoil in the country. Therefore, the internal problems are considered as the consequences of the external factors rather than domestic dynamics. This study traces the internal and external dynamics that form the Shiite opposition in the country by focusing on the problems encountered by the Shiite population in the political, economic and social life of Bahrain during and after the independence, and also aims to introduce the phenomenon of Shiism as a part of Bahraini society from distinct perspectives. In addition, the fact that studies on Shi'ism are mostly Iran-centered has led to the partial disregard of other Shiite regions. In this respect, Bahrain Shiites have interesting features both in terms of the important role they played in the spread of the Shia sect and the Shiite majority in their demographic structure, but it is seen that they are one of the neglected regions in academic studies. The study aims to contribute to filling this academic gap and raise awareness about the work to be done. In addition, English, Arabic and Turkish publications were used comparatively, and

in this context, it was tried to prevent subjective interpretations and distortions from directing the study.

This study aims to reveal the dynamics that make up the Shiite opposition by focusing on the claims of Shiites that they are discriminated against in political, economic and social life during and after Bahrain's independence process. In addition, it is among the study's objectives to reveal the problems on which Shiites read the process, their main arguments, and their opposition styles. Due to the study's limitations, the issues identified as problems by Shiites will not be compared with official data and the contact of similar problems with other segments of the society will not be mentioned. In addition to all these, in the study, Shiism being a part of Bahraini society, will be introduced from various perspectives, and the attitude of the Shiites during the events in the Arab Spring process will be tried to be determined.

In this study, which deals with the phenomenon of Shiism in Bahrain from various perspectives, it has been determined that an important factor that paved the way for Shiism and movements of Shiite origin to gain a central role in Bahrain's social and political life is the policy of pacifying the nationalist and left movements of the al-Khalifa government. In addition, it was emphasized that the opposition approach inherited by the union-based movements in the country was inherited by the Shiite leaders in certain aspects. In this context, it has been observed that Shiite associations and husseiniyas have achieved significant success in mobilizing Bahraini Shiites. In addition to all these, it has been emphasized through concrete examples that the Islamic revolution in Iran accelerated the activism of the Shiite movements in the country. It has been determined that the fact that some Shiite groups in the country were influenced by Iran's revolutionary export policy and brought forward their demands for radical change and made some unsuccessful coup attempts that caused the State of Bahrain to establish its security policies by putting the Shiites forward. It has been observed that these security-priority policies and oppressive practices worsen the problem of the Sunni-Shiite separation that pre-exists in the country.

It has been seen that Sheikh Hamed, the son of Sheikh Isa, the founding leader of the modern State of Bahrain, who took over the power in 1999, acknowledged important political and social reforms and the policy of keeping open the channels of dialogue with the Shi'ite opposition groups was effective in reducing social tension. It was observed that the reopening of the National Assembly and allowing political association activities by holding elections in this period provided a legitimate platform for the opposition groups in the country to express themselves and paved the way for them to have a partial say in the country's administration. It has been observed that the State of Bahrain, which sometimes showed a skeptical and prejudiced attitude towards the Shi'ite opposition groups that were operating almost underground during the prohibited period, had the opportunity to examine the activities of these opposition groups more closely with the opportunities provided by the reforms. As a result of this process, the interpretation that the skeptical attitude of the Bahrain State towards the Shi'ites has partially softened and the Bahrain State has been concretely determined through some appointments to the security services.

In terms of Shi'ite movements, which are discussed under the title of associations and societies in the study, it has been seen that although these movements have some common agendas, each faction has its special agenda and goals. Among these movements, the support of the majority of Bahraini Shi'ites such as al-Vifak, which does not propose radical change proposals and is ready for dialogue and their cooperation with the government, and that they avoid extreme actions by emphasizing the 1971 referendum in the Arab Spring process, stands out as important information that the Shi'ite majority is not separatist. In addition, it was observed that there were short-term and event-oriented polarizations (Iranian Revolution, US invasion of Iraq, Arab Spring, etc.) rather than a long-term Shi'ite-Sunni polarization in the country. In this context, it has been revealed that the Shi'ite opposition often does not make statements and actions that directly target the Sunnis, and that they generally direct their criticism to the al-Khalife family, which they see as the source of the problems. In addition, one of the important reasons for the conflict between the government and opposition groups in Bahrain to turn

into sectarian discrimination; It has been seen that the power family's reflex to consolidate the Sunni base around itself from time to time to fend off the criticism and pressures directed against them, and the success of the sectarian rhetoric and policies implemented by Saudi Arabia and Iran in influencing the Bahraini society.